BTNG-RBHC, XXV, 1994-1995, 3-4, pp. 433-479.

DE GENTSE MAATSCHAPPIJEN VAN ONDERLINGE BIJSTAND IN DE EERSTE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW. Solidariteit, staking en/of segmentering?[1]

DOOR

KATHLIJN PITTOMVILS

Assistente geschiedenis VUB

De vroeg negentiende-eeuwse maatschappijen van onderlinge bijstand, door tijdgenoten "Sociétés de secours mutuels" of "bussen van onderstand" genoemd, werden tot nog toe nauwelijks bestudeerd.[2] Deze bijstandskassen, die ontstonden vanaf het begin van de negentiende eeuw en aan hun leden financiële ondersteuning in geval van ziekte, ongeval of overlijden garandeerden, vallen zowat tussen twee onderzoeksvelden in. Terwijl de belangstelling van vele modernisten voor de ambachten en de broederschappen doorgaans de periode tot het einde van de achttiende eeuw behelsde, legden de historici van de 'moderne' arbeidersbeweging zich in het bijzonder toe op de studie van partijen, vakbonden of coöperaties vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. In recente internationale studies zijn de eerste aanzetten gegeven tot het overbruggen van deze kloof en is het probleem van de continuïteit of de discontinuïteit

---

1. Met dank aan Harald DECEULAER, Catharina LIS, Hugo SOLY, Guy VANTHEMSCHE en Els WITTE, die een eerdere versie van dit artikel van kritische bemerkingen voorzagen.

Gebruikte afkortingen: FS: Fonds Scheldedepartement; HA: Hollands Archief; MA: Modern Archief; OLV: Onuitgegeven licentiaatsverhandeling; RAB: Rijksarchief Beveren-Waas; RAG: Rijksarchief Gent; SAG: Stadsarchief Gent.

2. Voor België kunnen we alleen terugvallen op enkele oudere werken, die aan de maatschappijen van onderlinge bijstand weinig aandacht besteden (REZSOHAZY, 1957; SOENENS, 1901). Aan de Gentse bijstandskassen werd reeds enige aandacht besteed (QUAGHEBEUR, 1986). We beschikken wel over enkele buitenlandse studies (GOSDEN, 1960; SIBALIS, 1989).

centraal op de historische agenda geplaatst. Zo is gesteld dat corporatieve 'tradities' voortleefden tot in de negentiende eeuw en is gesuggereerd dat de tegenstelling tussen de 'moderne' arbeider en de 'traditionele' handwerkslieden dan ook wel eens minder groot zou kunnen zijn dan tot dusver werd aangenomen (LENGER, 1991; SEWELL, 1980). Het is duidelijk dat de studie van de Gentse bijstandsorganisaties van geschoolde fabrieksarbeiders en ambachtsgezellen een nieuwe invalshoek kan bieden voor deze problematiek.

Het grotendeels ontbreken van diepgaande studies over arbeidersverenigingen in de eerste helft van de negentiende eeuw kan overigens niet alleen verklaard worden door de klassieke 'taakverdeling' tussen modernisten en contemporanisten of door de van oudsher gehanteerde opdeling in traditioneel en modern. Vooral het vertoog van de leiders van de arbeidersbeweging zelf heeft het werk van vele historici diepgaand beïnvloed. Het belang dat er, in naam van "de emancipatie van de arbeidersklasse", toegekend werd aan partijen of vakbonden, maakt dat de partijloze, niet-gesyndiceerde arbeiders uit de vroege negentiende eeuw dikwijls voorgesteld werden als een ongeorganiseerd stelletje "primitieve rebellen", wier verzet of collectieve acties als spontane uitbarstingen van geweld beschouwd werden. Het bestuderen van de bijstandskassen bleek in die optiek van ondergeschikt belang te zijn.

Toch waren de vroeg negentiende-eeuwse beurzen zeker geen marginaal verschijnsel. In dit artikel wordt betoogd dat het ledenaantal voor diverse sectoren niet onbelangrijk genoemd kan worden. Het grotendeels ontbreken van voorstudies noopt ons er toe eerst en vooral te trachten een antwoord te formuleren op een aantal verkennende vragen, zoals het aantal Gentse organisaties, hun leden, het bestuur, de financiële situatie of de relatie met de autoriteiten. In de literatuur bestaat er eensgezindheid over het feit dat aan de kassen functies toegekend moeten worden die verder reikten dan het louter verstrekken van bijstand. Meningsverschillen zijn er nog wel over de precieze aard van die 'verborgen dimensies'. De historici van de mutualistische beweging beklemtonen in de eerste plaats de rol van de verenigingen als ondersteuningskassen en afhankelijk van het onderzoeksobject van de auteur in kwestie, worden de kassen als 'de wortels' van de christelijke dan wel de socialistische mutualiteit beschouwd.[3] Anderen benadrukken

3. Diegenen die het ontstaan van de socialistische mutualiteit onderzochten zagen in het lidmaatschap van een bijstandskas de eerste stap naar een socialistische engagement (SERTIJN en VERHEYEN, 1985). Anderen schrijven dan weer het ontstaan

vooral hun illegaal functioneren als stakingscomité of verzetskas (DHONDT, 1976 a, 312-317). William Sewell karakteriseert de kassen als *active centres of moral community and trade organisation*, als centra die over arbeidsomstandigheden waakten, de hoogte van de lonen bepaalden of stakingen en boycots uitriepen, kortom als vertegenwoordigers van de arbeiders in hun strijd tegen de meesters (SEWELL, 1980, 162-165). Lynn Hunt en George Sheridan van hun kant repliceren hierop dat de beurzen wel bijdroegen tot het bewaren van een collectieve identiteit onder arbeiders, maar stellen de betrokkenheid van de maatschappijen bij protestvormen en collectieve acties in vraag (HUNT en SHERIDAN, 1986, 813-844). Ook voor Michael Sibalis lag het belang van de bijstandskassen niet zozeer in het organiseren van militante activiteiten als wel in het propageren van sociale waarden zoals broederlijkheid, democratie en solidariteit (SIBALIS, 1989, 21-30).

In dit essay zullen twee hypothesen in verband met de onderliggende functies van de bijstandskassen naar voor geschoven worden. Ten eerste zal geargumenteerd worden dat het bestaan van de beurzen niet los kan gezien worden van de ontwikkelingen op de stedelijke arbeidsmarkt. Hoewel we niet beschikken over een studie over de Gentse arbeidsmarkt in de vroege negentiende eeuw, kan op basis van de internationale literatuur gesteld worden dat arbeidsmarkten tot diep in de negentiende eeuw in sterke mate bepaald werden door seizoensfluctuaties en cyclische bewegingen. In vele sectoren kan een onderscheid gemaakt worden tussen een kern van vaste (vaak geschoolde) arbeiders en een periferie van vlottende krachten. Door een actieve 'politiek' toe te passen van 'segmentering' – het proces waarbij bepaalde groepen de toegang tot een deel van de arbeidsmarkt afsluiten voor niet-groepsleden – probeerden groepen in de kern hun vaste posities te behouden (KNOTTER, 1986, 551-580; POT, 1994, 67-71; VAN ZANDEN, 1986, 580). De vraag dringt zich dan ook op of de beurzen, in een context van kapitalistische concurrentie, reallocatie van economische activiteiten en massale verpaupering, niet in eerste instantie gekaderd moeten worden in de strategieën van diverse arbeidersgroepen om de greep op 'hun' segment van de arbeidsmarkt te verstevigen, om de groepsidentiteit te bestendigen en om hun status, hun *property of skill* (RULE, 1987, 99-118) te vrijwaren. Als tweede hypothese zullen we stellen dat de betwiste rol van de bussen bij het organiseren van stakingen en andere collectieve acties gedifferentieerd moet worden

---

van het christelijk mutualisme aan de bijstandskassen toe (QUAGHEBEUR, 1986, 27; REZSOHAZY, 1957, 50).

naargelang van de sector: voor de knechtenbussen in de ambachtelijke sectoren vonden we amper indicaties die een dergelijke functie aantonen, terwijl dit voor de organisaties van de fabrieksarbeiders duidelijk anders lag.

Dit artikel is opgebouwd uit vier delen. Na een algemeen overzicht wordt in een tweede deel het formele kader van de beurzen in de artisanale sectoren behandeld: ledenaantal, bestuur en kassituatie worden onder de loep genomen. Het derde deel bestudeert de meer informele, verborgen functies van de kassen van ambachtsgezellen. Ten vierde gaan we dieper in op de bijstandsorganisaties van de geschoolde katoenarbeiders in de industrie (de drukkers, de invulders en de spinners), waarbij de overeenkomsten en de verschillen met de beurzen van de ambachtslieden besproken zullen worden.

I. DE GENTSE BIJSTANDSKASSEN: EEN OVERZICHT

Het leek ons zeker geen overbodige luxe dit artikel aan te vangen met een overzicht van het aantal Gentse bijstandskassen in de eerste helft van de negentiende eeuw, om vervolgens dieper in te gaan op hun leden, het bestuur en de kassituatie. De hier besproken beurzen waren alle verbonden aan het uitoefenen van een bepaald beroep. De eerste interprofessionele verenigingen ontstonden vanaf het midden van de negentiende eeuw. In 1846 werd een beurs voor "gewezen kulders" (wezen) uit alle beroepen opgericht en in 1850 zag ook een kas voor industrie- én landarbeiders het licht.[4] Deze beurzen komen in het kader van dit essay niet aan bod.

Op basis van het beschikbare bronnenmateriaal telden we voor de hier bestudeerde periode 33 kassen, waarvan 21 in de ambachtelijke sectoren. Er moet daarbij wel een onderscheid gemaakt worden tussen de beurzen van zowel meesters als geschoolde ambachtsgezellen enerzijds en de knechtenbussen anderzijds. Onder de fabrieksarbeiders bestonden zes autonome bijstandskassen, terwijl er nog eens evenveel opgericht én beheerd werden door de fabrikant zelf. Deze patronale kassen zullen in dit artikel niet behandeld worden[5] (zie tabel 1 achteraan).

---

4. Het belangrijkste archiefmateriaal komt uit de niet verder gespecificeerde reeks O35 1, bewaard op het SAG. O35 1, statistieken. Voor een bespreking van de interprofessionele beurzen verwijzen we naar het werk van Quaghebeur (QUAGHEBEUR, 1986, 42 ev.).

5. De patronale kassen komen wel in enkele andere studies aan bod (DITT, 1994, 304; FREVERT, 1981, 293-319; QUAGHEBEUR, 1986, 54).

II. DE KASSEN IN DE AMBACHTELIJKE SECTOREN: HUN FORMELE ASPECTEN

Tabel 1 toont aan dat er in de ambachtelijke sectoren in de eerste helft van de negentiende eeuw meer knechtenbussen dan beurzen van meesters en gezellen samen functioneerden. De gemengde verenigingen waren numeriek wel de sterkste organisaties: zij telden in 1828 ongeveer drie vierden van alle leden van de ambachtelijke kassen en zowat de helft in 1850. Opvallend is dat zij voornamelijk tot stand kwamen in het eerste decennium van de negentiende eeuw. Voor Antwerpen is recent geargumenteerd dat zowel de opheffing van de ambachten als de sociale en economische onzekerheid in deze periode van maatschappelijke transformaties een toenadering tussen geschoolde knechten en meesters bevorderde in sectoren waar mechanisering en schaalvergroting nog niet onmiddellijk doorgevoerd werden (THIJS, 1994, 261-263). Mogelijk ging het wel vooral om kleine meesters, die zich door proletarisering bedreigd voelden (DHONDT, 1976 a, 313; THIJS, 1994, 261; SEWELL, 1980, 182). Op de vraag naar de intenties van beide sociale groepen bij hun participatie aan de bijstandskassen kan op basis van het beschikbare bronnenmateriaal geen sluitend antwoord gegeven worden. Voor de meesters kon dit, zoals Alfons Thijs aangeeft, een manier zijn om hun posities te vrijwaren of een geïnstitutionaliseerde dominantie over de knechten uit te oefenen (THIJS, 1994, 261). Het is tevens niet uitgesloten dat zij via de kassen een vaste groep geschoolde arbeiders aan zich wilden binden. Voor de gezellen van hun kant kon een associatie met de meester een middel zijn om de kloof tussen hen en de ongeschoolde werkkrachten te vergroten, hun elite-positie te beklemtonen of zich in een context van expansie van de arbeidsmarkt en sterke bevolkingsgroei van een vaste arbeidsplaats te verzekeren (CROSSICK, 1978, 75,108).

Hoe het ook zij, dergelijke coalities tussen meesters en gezellen bleken niet echt standvastig te zijn. De meester-kleermakers gingen in 1810 over tot de oprichting van een eigen mutualiteit en bij de oude kleerkopers deed zich in hetzelfde jaar een identieke splitsing voor.[6] Ook Michael Sibalis constateerde voor Parijs dat pogingen om gemengde beurzen in stand te houden faalden (SIBALIS, 1989, 10).

De autonome gezellenorganisaties zagen vooral het licht vanaf het einde van de jaren twintig. Zowel het klimaat van sociaal-politieke

6. O 35 1, brief van de kleermakers aan de burgemeester, 31 januari 1810.

commotie in de jaren rond de revolutie van 1830, waarin arbeiders hun collectieve kracht gingen beklemtonen (MCPHEE, 1992, 135-138; REDDY, 1984, 134; SCHOLL, 1957, 90 ev.; SEWELL, 1981, 658-659), als het stedelijk reglement van 1827 dat de bijstandskassen officieel toeliet en aan de controle van het gemeentebestuur onderwierp,[7] moeten daarbij als verklarende elementen aangehaald worden. De jaren 1824-1830 werden ook gekenmerkt door een economische heropleving waarin de vraag naar arbeid steeg, de onderhandelingspositie van arbeiders aan kracht won en zij mogelijk sneller tot de oprichting van verenigingen overgingen (BALTHAZAR, 1981, 98; DE VISSER, 1979, 56,60; DHONDT, 1976 c, 226-227). We nemen in deze periode een dubbele beweging waar: er kwamen gezellenorganisaties tot stand in sectoren met aanvankelijk gemengde kassen (Sint-Eloy en de Vier Gekroonden) en er vond een toenemende 'sectionalisering' plaats: de verschillende metaalbewerkende beroepen organiseerden zich nu apart.

Het coalitieverbod sloot dus niet per definitie elke vereniging van arbeiders uit. Nee, de ambachtelijke maatschappijen van onderlinge bijstand werden door de lokale overheden, zij het met enige aarzeling, oogluikend toegelaten (DE BELDER, 1989; DHONDT, 1976 b, 288).[8] Hun motivatie kan niet beter dan door de Gentse burgemeester zelf verwoord worden:

> "L'influence morale de ces associations n'a rien de dangereux ou d'inconvenient lorsqu'elles ne se changent point en coalitions illicites (...) Elles diminuent le nombre des mendiants et vagabonds et economisent les revenus des hospices et bureaux de bienfaisance, mettent un frein à la débauche, encouragent au travail et fixent l'ouvrier au lieu."[9]

Met andere woorden, de autoriteiten beschouwden de kassen als instrumenten om de arbeidsmarkt te reguleren en sociale onrust te voorkomen.

Wat de ledenaantallen van de maatschappijen betreft: tabel 1 illustreert dat deze per beurs in de loop van de door ons onderzochte periode geleidelijk afnamen, maar dat de totale groep 'verzekerde' arbeiders steeg. Het aantal leden van de verschillende beurzen nam vooral in 1824 sterk

---

7. RAG, HA, 775/16.

8. Eenzelfde houding werd vastgesteld bij de Engelse autoriteiten (GOSDEN, 1973, 30-34).

9. RAG, FS, 3396/9.

toe,[10] wat verklaard kan worden door de economische heropleving die zich in dat jaar doorzette. Althans voor de gemengde beurzen leek er vervolgens een keerpunt te liggen rond 1830: hun ledental nam dan geleidelijk af.[11] Verkozen de gezellen in de betreffende sectoren dan over te gaan naar de in deze periode opgerichte autonome knechtenbussen?

Het is zeker niet zonder belang te noteren dat de leden van de beurzen een belangrijke groep van de actieven in hun sector vertegenwoordigden. Door het aantal leden van elke beurs (we beschikken over cijfers voor 1828 en 1850) te vergelijken met het aantal mannelijk actieven in de betreffende sector (via de volkstellingen van 1830 en 1846) kan nagegaan worden hoe sterk de organisatiegraad per sector was (zie tabel 2 achteraan).[12]

We komen tot verrassend hoge cijfers: tussen de 21% en de 57% van de beroepsgenoten was in 1828 aangesloten bij een beurs, tegen gemiddeld 15% rond het midden van de eeuw. Dergelijke hoge percentages hebben verregaande implicaties: de artisanale sectoren waren in de eerste helft van de negentiende eeuw wel degelijk in hoge mate georganiseerd. Noch de wet Le Chapelier, noch het coalitieverbod weerhield hen er van beroepsverenigingen in stand te houden.

In tegenstelling tot de vroegere monopolistische ambachten functioneerden de bijstandskassen op basis van vrijwillig lidmaatschap. Gelijkend was dat zowel de corporaties als de gemengde beurzen gesloten verenigingen waren. Het bestuur van de beurs van de oude kleerkopers diende elk nieuw lidmaatschap goed te keuren en bij de kleermakers konden kandidaat-leden zich elke drie maanden bij het bestuur aanbieden, waar zij een eed moesten afleggen.[13]

Bijna alle verenigingen aanvaardden enkel gezonde leden *van een goede zeden* en legden leeftijdsgrenzen op.[14] De oudste statuten van de beurs van de kleermakers bepaalde dat gezellen op het moment van

---

10. Gazette van Gent, 1909.

11. Zo daalde het ledental van de Vier Gekroonden van 131 einde 1829 naar 62 begin 1832, terwijl het aantal aangeslotenen bij St.Eloy in 1830 een top bereikte van 263 leden om vervolgens af te nemen tot 197 in 1833. O35 1, ledenlijsten en rekeningen, 1828-1833.

12. Voor de bevolkingstelling van 1829/30 gebruikten we de verhandeling van Block (BLOCK, 1979). We hanteerden tevens de volkstelling van 1846 als vergelijkingspunt.

13. O35 1, reglementen 1810.

14. Ook in Parijs en Engeland werden gelijkaardige voorwaarden gesteld (SIBALIS, 1989, 10; GOSDEN, 1973, 16).

toetreding de leeftijd van 35 jaar niet overschreden mochten hebben, terwijl voor de meesters in deze kas aanvankelijk geen maximale leeftijd was vooropgesteld. Schoenmakersknechten mochten bij hun intrede niet jonger dan 14 en niet ouder dan 40 zijn.[15] Dergelijke maatregelen konden ingegeven zijn door rationele overwegingen: zo kon vermeden worden dat arbeiders zich pas aansloten wanneer zij, op oudere leeftijd gekomen, vaker ziek werden of niet meer in hun eigen levensonderhoud konden voorzien. Toch bleken de bepalingen met betrekking tot leeftijd niet strikt nageleefd te worden, zoals het voorbeeld van de metselaar Franciscus De Coster illustreert. Dat deze op 50-jarige leeftijd nog lid geworden was van de beurs van de Vier Gekroonden, stuitte op verzet van andere leden. Aangezien De Coster geen geïsoleerd geval was, werd zijn lidmaatschap niet ingetrokken.[16] De Gentse maatschappijen bleken in de praktijk overigens samengesteld te zijn uit oudere arbeiders. Bij de timmerlieden was in 1828 70% of meer dan twee derden van de leden ouder dan 40, bij de kleermakers bijna de helft.[17] Het is daarom niet onwaarschijnlijk dat het lidmaatschap van de bijstandskassen functioneerde als een differentiatiecriterium van de oudere, getrouwde gezellen ten aanzien van jongere en mobielere vrijgezellen (DITT, 1994, 304; LENGER, 1991, 15; SONENSCHER, 1989, 18-20). Voor jongere mannen was de toetreding tot een beurs met een gemiddeld hoge leeftijd daarenboven een weinig aantrekkelijke optie. Een gebrek aan jonge leden kon echter tot het failliet van de vereniging leiden (GOSDEN, 1973, 20-21; VAN DER VALK, 1993, 281).

In contrast met Parijs, waar in de hier onderzochte periode een kleine minderheid van de leden van de *Sociétés de prévoyance* vrouwen waren (SIBALIS, 1989, 12-13), vonden we geen enkele aanwijzing voor de participatie van vrouwen aan het Gentse organisatieleven in de eerste helft van de negentiende eeuw. Met uitzondering van de kledingsector, stelden de betrokken beroepsgroepen dan ook slechts uitzonderlijk vrouwen

---

15. O35 1, reglementen 1810 en 1828.

16. Ibidem, brief 1 april 1829.

17. In de beurs van Sint-Jozef waren 28% van de leden tussen 40 en 49 jaar oud, 23% tussen 50 en 59 en nog 19% tussen 60 en 69. Ook de categorie 30-39 jaar was goed voor 19%. Telkens twee leden waren jonger dan 20 en ouder dan 70. Bij de kleermakers waren er 28% van de leden tussen de 30 en 39 jaar oud, 25% tussen 40 en 49, 11% tussen 50 en 59 en tenslotte 9% tussen 60 en 69 jaar. De leeftijdsgroepen 10-19 en 70-79 bestonden telkens uit negen kleermakers. Ibidem, ledenlijsten, 1828.

tewerk.[18] Een enkele keer waren er voorzieningen voor weduwen. De beurs van de meester-oudkleerkopers bepaalde in 1810 dat weduwen die het werk van hun voormalige echtgenoot overnamen, in de organisatie konden opgenomen worden. Doch hun aanvaarding bleek niet onvoorwaardelijk: indien zij hertrouwden met een andere oudkleerkoper werden zij onmiddellijk weer uit de beurs gezet.[19]

Het bestuur van de maatschappijen van onderlinge bijstand varieerde van drie tot acht personen, jaarlijks verkozen onder de leden. Er werd een knaap aangesteld, met als taak het ophalen van de wekelijkse bijdragen in de ateliers of aan huis. Deze gelden werden door de knaap aan de ontvanger overgemaakt, die ze dan op zijn beurt wekelijks of maandelijks aan de hoofdontvanger overhandigde; deze laatste was trouwens verantwoordelijk voor de kas zelf. Twee tot zes *surveillanten*, de oudste ambachtslieden of meesters, controleerden de zieken en brachten hun uitkeringen aan huis. Leden dienden op de halfjaarlijkse of jaarlijkse algemene vergaderingen aanwezig te zijn en verkozen er *de eede* (het bestuur) met een meerderheid van stemmen.[20] Dit maakt dat de maatschappijen in de literatuur vaak als democratische instellingen beschouwd worden (BLACK, 1984, 174-175; GOSDEN, 1973, 14-15; QUAGHEBEUR, 1986, 26; REZSOHAZY, 1957, 61). Het is evenwel zeer de vraag of dergelijke beginselen ook een vertaling kregen naar de praktijk. Misbruiken en financieel wanbeheer bleken in elk geval niet uit de lucht te zijn. De hoofdontvanger van de Vier Gekroonden weigerde een maandelijkse rekening op te stellen en de overige bestuursleden stelden door hem *op differente manieren bedrogen te zijn*. De meesterkleermakers bekloegen zich in 1810 eveneens over hun hoofdontvanger:

> "il s'en croit le maître et le dispensateur absolu, de manière qu'il s'arroge le pouvoir d'en disposer à sa volonté en faveur de ses créatures."[21]

Het bestuur van de gemengde maatschappijen bestond uitsluitend uit meesters, hetgeen hiërarchische verhoudingen veronderstelt. De *deken* van de kleermakers, bevoegd voor het opmaken van de rekeningen en het al

---

18. In 1830 waren er in Gent 665 mannelijke kleermakers, tegen 93 kleermaaksters (BLOCK, 1979, 198).

19. O35 1, reglement, 1810.

20. Ibidem, reglementen, bijvoorbeeld: kleermakers, 1810, Vier Gekroonden, 1813 en 1828; boekdrukkers, 1806, schoenmakers, 1828.

21. Ibidem, brief (niet gedateerd), brief 31 januari 1810. Ook De Swaan stelde frauduleuze praktijken vast (DE SWAAN, 1989, 152).

dan niet goedkeuren van akten en resoluties, werd voor het leven benoemd, wat toch eerder als een oligarchisch dan als een democratisch principe bestempeld kan worden. Het feit dat bestuursleden in alle beurzen moesten kunnen lezen en schrijven beperkte het aantal potentiële kandidaten daarenboven aanzienlijk in de praktijk. Analfabetisme bleek onder de leden van de verenigingen immers frappant te zijn: in 1838 waren zo achttien van de 38 leden van de Vier Gekroonden die een brief aan de burgemeester richtten niet in staat om een handtekening te plaatsen.[22]

De inkomsten van de maatschappijen van onderlinge bijstand bestonden in hoofdzaak uit bijdragen en boeten. Bij de meeste kassen werd er een wekelijkse omhaling gedaan. De bijdragen schommelden uiteraard naargelang van de periode en de sector, maar tijdens het eerste decennium van de negentiende eeuw bedroegen ze doorgaans één à twee stuivers. In 1828 betaalden de leden negen à elf cent per week.[23] Het relatief gewicht van deze bijdragen moet eerder zwaar geweest zijn, als we weten dat een metselaar of een timmerman en hun helpers in 1817 respectievelijk 1,12 en 0,60 Nederlandse gulden per dag konden verdienen (SCHOLL, 1957, 48-49). Het kan in die zin op het eerste zicht bevreemdend lijken dat de timmerlieden en de schrijnwerkers in 1816 in een petitie aan de burgemeester kloegen dat zij met hun loon hun gezin niet konden onderhouden, terwijl zij in deze periode van extreme duurte toch een beurs in stand hielden.[24] Anderzijds kon het afdragen van een deel van hun loon aan een beurs ook een rationele overweging zijn: op die manier bouwden zij een minimale zekerheid op. Er werd overigens geen onderscheid gemaakt op basis van de hoogte van het inkomen: iedereen die één dag per week of meer werkte, betaalde dezelfde som. Elke beurs legde boeten op voor achterstallige betalingen, voor afwezigheid op vergaderingen en begrafenissen, voor het uitspreken van beledigingen of scheldwoorden en voor vechtpartijen op bijeenkomsten. De beurs van

22. Ibidem, brief 1838.

23. De mekaniekers en de smeden en slotenmakers vroegen een maandelijks lidgeld. Enkel de wagenmakers betaalden een som op jaarbasis. Ibidem, reglementen. Eén Brabantse gulden courant (20 stuivers) kwam overeen met 0,85765 Nederlandse gulden (100 cent) of 1,814 Belgische frank, terwijl de Nederlandse gulden gelijk stond aan 2, 1564 Belgische frank.

24. RAG, HA, 954/4, petitie van Augustin Regnault aan de burgemeester, 23 januari 1816.

Sint-Eloy verdeelde de inkomsten uit boeten jaarlijks onder haar leden. De kleermakers verzamelden tevens fondsen door omhalingen in de kerk.[25]

Het gros van de uitgaven werd uiteraard gevormd door vergoedingen aan zieke of oude leden en financiële hulp bij overlijden. Aan een begrafenis werd om en bij de twaalf gulden besteed, zieken ontvingen per week gemiddeld drie gulden.[26] Er werden vergoedingen uitgekeerd aan oude en werkonbekwame leden en aan jubilarissen, leden die reeds 50 jaar in de sector werkten. In de literatuur is terecht gewezen op de continuïteit van dergelijke praktijken met deze van de ambachten van het Ancien Régime (BLACK, 1984, 178-179; SEWELL, 1980, 3). Wie opgeroepen werd voor de militaire dienst ontving een *reyspenninge* of kreeg, zoals dit bij de kleermakers het geval was, de helft van de door hem betaalde bijdragen terug, een maatregel die door de overheid werd geprezen. In crisisjaren deelde de beurs van de kleermakers brood en vlees uit aan haar leden.[27]

In de literatuur wordt eensgezind de onzekere kassituatie van de beurzen beklemtoond. De auteurs in kwestie wijten dit aan een gebrekkige boekhouding, onregelmatige betalingen en een ondeskundig beleid op het vlak van de ziekteverzekering (CROSSICK, 1978, 177; DE SWAAN, 1989, 151-153; GOSDEN, 1973, 17,25; SIBALIS, 1989, 20; QUAGHEBEUR, 1986, 24-25). Het is inderdaad zo dat de vergoedingen voor de zieken globaal gesproken vrij hoog lagen in verhouding tot de bijdragen. Daarenboven bleek het aantal steuntrekkende leden opmerkelijk groot te zijn vergeleken met het totale ledenaantal. In 1828 kregen zo 160 van de 206 timmerlieden en schrijnwerkers en 108 van de 170 brouwers, stokers en kuipers een financiële vergoeding. In 1850 daarentegen was dit aantal reeds aanzienlijk afgenomen: toen ontvingen nog slechts 7 van de 178 timmermannen en 20 van de 225 schoenmakers steun.[28] Toch moet die algemeen aangenomen labiele financiële situatie voor de Gentse beurzen enigszins genuanceerd worden. Vanaf 1827 bleken verschillende kassen, zoals bepaald in het stedelijk reglement, een aanzienlijke reserve in de spaarbank te beleggen, een som die in vele gevallen jaarlijks nog aangroeide. De boekdrukkers slaagden erin elk jaar gemiddeld zo'n 250 gulden op de bank te zetten. De inkomsten van Sint-Eloy lagen steeds 100

---

25. O35 1, reglementen.
26. Ibidem.
27. Ibidem, reglementen, statistiek 1828. Ook in het Ancien Regime deelde het ambacht van de kleermakers brood en vlees uit. SAG, reeks 191-4 (rekeningen).
28. O35 1, rekeningen.

tot 200 gulden hoger dan de uitgaven. De timmerlieden en de schrijnwerkers stelden in 1848 dat zij tot de crisis in '45 uitbrak geen financiële problemen gekend hadden, doch dat toen

> "de penningen der kas geheel en al verteerd zijn en daerdoor de vereeniging zoodaenig buyten staet gekomen, dat zij den ongelukkigen ambachtsknecht aen zijn ellendig lot heeft moeten overlaeten."[29]

In de statuten werden trouwens clausules opgenomen om een vroegtijdige uitputting van de kas te voorkomen. Leden konden pas steun krijgen na een volledig jaar bijdragen te hebben betaald en zieken werden pas vergoed na enkele dagen. Een tegemoetkoming aan ouderen werd slechts uitgekeerd indien zij tien of zelfs twintig jaar bijdragen betaald hadden en deze som hing dan soms af *van wat er zig in kas bevind.* Fraude werd voorkomen door wekelijks een certificaat van de doktor te eisen en door controle van de surveillanten. Vele verenigingen sloten in die optiek dan ook een contract met een geneesheer af.[30]

III. DE VERBORGEN DIMENSIE: STAKING OF SEGMENTERING?

Ongetwijfeld was er bij de vroeg negentiende-eeuwse ambachtsknecht, die door de stijgende prijzen en door de stagnerende of zelfs dalende nominale lonen weinig mogelijkheden tot sparen had (DE BELDER, 1989, 26; CROSSICK, 1978, 174-175), behoefte aan een of andere vorm van verzekering tegen het inkomensverlies in geval van ziekte, ongeval of ouderdom. De vraag is evenwel of de maatschappijen van onderlinge bijstand van gezellen uitsluitend een dergelijke bescherming beoogden. Het lijkt immers weinig waarschijnlijk dat arbeiders bestaande fondsen, indien mogelijk, ook niet voor andere doeleinden zouden aanwenden of met het lidmaatschap van een beurs geen andere intenties hadden. In de literatuur wordt in die zin de belangrijke rol van de kassen in het organiseren van stakingsactiviteiten beklemtoond. De beurzen zouden als een wettelijke sluier dienen voor het inrichten van stakingscomités en dito fondsen (AGULHON, 1971, 117 ev.; BLACK, 1984, 174; MISSON, 1921, 20; MOSS, 1976, 32; REZSOHAZY, 1957, 50; SEWELL, 1980, 163-165, 172).[31]

---

29. RAG, PA 1830-1850, 4985 Travail.
30. O35 1, reglementen.

Mogelijk bevorderde de sectoriële organisatie van de bijstandskassen inderdaad hun betrokkenheid bij collectieve arbeidsconflicten (GOSDEN, 1973, 14-15,21).[32] Toch bevat het beschikbare bronnenmateriaal voor Gent weinig indicaties in die zin. Dat dergelijke activiteiten in het geheim dienden te gebeuren kan niet als een afdoende bewijsvoering gehanteerd worden voor de afwezigheid van indicaties in de bronnen.[33] Er is enkel het voorbeeld van de hoedenmakersgezellen, die in 1810 een interdict uitspraken over de arbeiders van de fabrikant Henry David (LIS en SOLY, 1994, 37-38). Hun beurs voorzag in de honoraria van de advocaten en in de proceskosten van enkele door de correctionele rechtbank veroordeelde knechten, in het voedsel voor de gedetineerden, *"en un mot de tout ce qui pouvaient soulager les mutins, et les fortifier dans leur destin d'opposition."*[34] De Gentse burgemeester klaagde dan ook: *"ces ouvriers ont abusé de ce moyen de réunion pour se coaliser, interdire les boutiques, faire la loi aux maitres."*[35]
De vraag is evenwel of deze knechtenbus als representatief voor dé stedelijke ambachtelijke sectoren beschouwd mag worden. Studies stelden vast dat de mate van betrokkenheid bij sociaal protest en de organisatiegraad onder meer afhankelijk waren van factoren als de cohesie van de groep, de aanwezigheid van corporatieve tradities, de kwalificatiegraad of een direct contact met de industrialisering (KOCKA, 1984, 106; DITT, 1994, 315). Hoedenmakersgezellen kunnen, onder meer door de specifieke organisatie van 'hun' arbeidsmarkt, de organisatie van de hoedenindustrie of de sleutelpositie van de gezellen in het produktieproces, als een hechte groep beschouwd worden, die er via een brede waaier aan strategieën tot in de negentiende eeuw in slaagde de eigen doelen te realiseren (LIS en SOLY, 1994, 39-45).

Voor andere beroepsgroepen kunnen elementen naar voor geschoven worden die de vooronderstelde centrale rol van de bijstandskassen in de organisatie van stakingen ondergraven. Ten eerste kan bezwaarlijk gesteld

---

31. Jan Dhondt stelde dat beurzen die aanvankelijk als mutualiteit fungeerden, soms vanaf de jaren 1840 in sociale strijdmechanismen veranderden (DHONDT, 1960, 89).

32. In Nederland verloren de algemene, sector-overschrijdende maatschappijen hun functie als drukkingsgroep (VAN DER VALK, 1993, 237).

33. William Sewell argumenteerde dit (SEWELL, 1980, 165; Idem, 1981, 658).

34. RAG, FS, 3396/1; SAG, MA, W2, katoenspinners, brief van de werkrechtersraad aan de burgemeester, 31 januari 1815.

35. O35 1, brief van de burgemeester van Lyon aan deze van Gent, 20 juni 1811.

worden dat het feitelijk bestaan van meerdere verenigingen binnen één sector de groepscohesie zou bevorderd hebben. Onder de boekdrukkers en boekbinders werd in 1832 een tweede maatschappij opgericht, contradictorisch genoeg *Eendragt maekt magt* genoemd. Leden van de reeds bestaande kas kregen een expliciet verbod opgelegd om zich bij beide beurzen aan te sluiten.[36] De metaalbewerkers, aanvankelijk gegroepeerd in Sint-Eloy, vielen in de loop van de eerste helft van de negentiende eeuw uiteen in maar liefst vijf verschillende beroepsgebonden mutualiteiten.[37] Een dergelijke fragmentatie werkte waarschijnlijk het clandestien opereren als militante arbeidersvereniging niet in de hand (HUNT en SHERIDAN, 1986, 817-818).

Als tweede factor mag de impact van de nauwlettende politionele en gemeentelijke controle op de mogelijkheden van de maatschappijen van onderlinge bijstand om als stakingscomité naar buiten te treden, toch niet onderschat worden. Hoewel de overheden het bestaan van deze verenigingen in de ambachtelijke sectoren door de vingers zagen, werden zij hoe dan ook aan strenge voorwaarden onderworpen. Op die manier kon eventuele syndicale actie verijdeld en de individuele verantwoordelijkheid van de arbeider aangemoedigd worden. Want, zo stelde de politiecommissaris in 1811 naar aanleiding van de vraag van de timmerlieden om hun statuten goed te keuren:

> "dans ce reglement il y ait des choses qui ne se rattachent pas au but principal, et il soit à craindre que les sortes d'institutions ne s'écartent de leur objet et finissent par devenir ce qu'etait celle des ouvriers chapeliers..."[38]

De raadgevingen die de burgemeester van Lyon in juni 1811 in dit verband verstrekte aan zijn Gentse ambtgenoot, werden door het stadsbestuur dan ook ter harte genomen. Essentieel was het verbieden van elke vorm van vereniging onder de meest 'ambulante' arbeiders *et surtout entre ceux des professions qui tiennent aux cotteries clandestines.* Leden

---

36. Ibidem, brief van de boekdrukkers aan de burgemeester, 1832.

37. De loodgieters en de mekaniekers vormden respectievelijk in 1832 en 1842 een afzonderlijke beurs, terwijl ook de koperbewerkers in 1845 een – zij het wel erg kleine – kas oprichtten. Toen enkele leden van de vereniging van de smeden en slotenmakers in 1838 een tweede maatschappij wilden stichten, werd er door het bestuur van de oudste beurs geprotesteerd; *le nombre de maréchaux et serruriers de cette ville est trop petit pour soutenir deux sociétés.* Ibidem, 7 september 1838.

38. RAG, FS, 3396/1, brief van de politiecommissaris aan de burgemeester van Gent, 8 juni 1811.

moesten zo niet meester dan toch getrouwd zijn en zij mochten in geen geval aangesloten zijn bij een *compagnonnage*. De algemene vergadering diende voorgezeten te worden door de politiecommissaris en de burgemeester diende zowel de statuten als de rekeningen te controleren.[39] Ook de voorwaarden vervat in het stedelijk reglement van 1827, legden de bewegingsvrijheid van de beurzen sterk aan banden. Voortaan diende de benoeming van de secretaris door de burgemeester bekrachtigd te worden en moesten de gelden van de kassen, een kleine som voor de dagelijkse werkingsonkosten niet te na gesproken, in de stedelijke spaarbank belegd worden. Financiële verrichtingen konden niet zonder voorafgaande toestemming van het schepencollege gebeuren en zowel ledenlijsten als inkomsten en uitgaven moesten halfjaarlijks aan het stadsbestuur voorgelegd worden.[40] De officiële statuten van de maatschappijen ondergingen na 1827 dan ook grondige wijzigingen. Bovengenoemde bepalingen werden stuk voor stuk overgenomen in alle interne reglementen en vanaf einde 1827 zonden de besturen inderdaad ledenlijsten en rekeningen naar het schepencollege.[41]

Als derde argument kan naar voor gebracht worden dat studies uitwezen dat vooral jongeren en alleenstaande arbeiders bereid waren tot staken (AGULHON, 1971, 116,123; DITT, 1994, 317; SCHROUVER, NIJHOF en KRUIZINGA, 1992, 198-199; VAN TIJN, 1973, 417). We vermeldden reeds eerder dat de bijstandskassen daarentegen in grote mate uit oudere arbeiders samengesteld waren. Michael Sibalis constateerde voor Parijs dat leden op het moment van toetreding doorgaans rond de 30 jaar oud waren, met andere woorden: vooral getrouwde mannen betoonden interesse voor de beurzen (SIBALIS, 1989, 10-11).

Tenslotte kan hier nog opgemerkt worden dat in de literatuur het onderscheid tussen de gemengde beurzen en de knechtenbussen slechts zelden gemaakt wordt.[42] Zoals we reeds eerder zagen, stelden meerdere verenigingen, zoals deze van de kleermakers, de schoenmakers, de metaalbewerkers of de behangers en galonwevers zich open voor beide sociale groepen. De beurs van de Vier Gekroonden werd in 1813 wel opgericht onder *de gasten van de ambachten*, doch decreteerde dat

---

39. O35 1, brief van de burgemeester van Lyon aan de burgemeester van Gent, 20 juni 1820; brief van de Gentse burgemeester aan de prefect van het Scheldedepartement, 28 juni 1811; brief van de prefect aan de burgemeester, 5 juli 1811.

40. RAG, HA, 775/16.

41. O35 1, reglementen 1827, 1828.

42. Jan Dhondt en Alfons Thijs vormen hierop een uitzondering (DHONDT, 1976 a, 312-313; THIJS, 1994, 260-263).

meesters zich bij de beurs konden aansluiten en dat leden die naderhand tot het meesterschap overgingen niet uitgesloten werden.[43] Dergelijke allianties kunnen als een uitdrukking van een corporatief bewustzijn beschouwd worden (DHONDT, 1976 a, 313,315). De stelling van Sewell, als zouden dé maatschappijen zich als vertegenwoordigers en als leiders van de arbeiders in hun strijd tegen de meesters profileren (SEWELL, 1980, 163-165), lijkt voor Gent dan ook moeilijk houdbaar. Kortom, het schaarse bronnenmateriaal suggereert, in tegenstelling tot wat historici wel eens vermoedden, dat de maatschappijen van onderlinge bijstand in de ambachtelijke sectoren eerder uitzonderlijk betrokken waren bij stakingen en collectieve acties.

Toch vervulden de bijstandskassen functies die hun formele doeleinden te buiten gingen. Er was de financiële ondersteuning van de leden in geval van onvrijwillige werkloosheid of van degenen die weigerden werk uit te voeren onder de gangbare prijs (DEVREESE, 1992, 112-113). Het bestuur van de Vier Gekroonden vroeg in 1828 toestemming aan het gemeentebestuur om 200 gulden van de spaarbank te halen, ten einde hun leden te ondersteunen die

> "zig ten meerdere deelen al vijf à zes weken zonder werk bevinden, en dewelke dagelijks smeeken ende reclameren om van een deel van hunder gespaerde penningen te profiteren om voorts te voorzien in den nood hunder familiën."

Boekdrukkersgasten die ontslagen werden kregen, tenzij dit *door slegt gedrag of onwetendheyd* gebeurde, een eenmalige vergoeding uitgekeerd.[44]

De maatschappijen van onderlinge bijstand van gezellen lijken een rol te spelen in de pogingen van geschoolde arbeiders om hun greep op een segment van de stedelijke arbeidsmarkt te verstevigen. De collectieve en individuele controle van ambachtslieden over het produktieproces werd in de loop van de eerste helft van de negentiende eeuw immers aangetast (AMINZADE, 1981, 6 ev.; MCPHEE, 1992, 141; SEWELL, 1981, 652-653). De reeds oude praktijk van het uitsluiten van vreemdelingen kan voor de door ons bestudeerde periode in die optiek geëvalueerd worden. De boekdrukkersvereniging nam pas leden van buiten Gent aan indien deze een volledig jaar in de stad woonden en werkten en daarenboven een *welkomstgeld* van twee schillingen betaalden. Alle beurzen, ook de gemengde kassen, hielden vast aan de regel dat leden die van beroep

---

43. O35 1, reglementen.
44. Ibidem, brief 1828; statuten van de boekdrukkers en boekbinders, 1806.

veranderden niet noodzakelijkerwijs uit de vereniging gezet werden, doch geen steun meer kregen.[45] Het reeds eerder aangehaalde gesloten karakter van de organisaties dient tevens in deze context vermeld te worden. Voor zover we konden nagaan, oefenden de beurzen evenwel geen directe invloed uit op de leertijd, in de literatuur vaak beschouwd als het middel bij uitstek om de toegang tot het beroep te reguleren (KAPLAN, 1989, 361-412; RULE, 1987, 100-101). Een en ander lijkt erop te wijzen dat de maatschappijen tevens bijdroegen tot het bewaren of versterken van de groepsidentiteit onder arbeiders van eenzelfde gemeenschap (AMINZADE, 1981, 4-5,12-14; GOSDEN, 1973, 8; HUNT en SHERIDAN, 1986, 819; SEWELL, 1981, 652; SHERIDAN, 1982, 261), een behoefte die onder druk van de bedreigde sociaal-economische posities van gezellen in de eerste helft van de negentiende eeuw waarschijnlijk prangender werd. Dat de knapen bij de geldomhalingen een speciaal kleed droegen,[46] beklemtoonde de eigenheid van de groep. Zowel het voorschrijven van gedragsregels als de gebruiken en rituelen vervulden eenzelfde functie: zij benadrukten de collectieve eer, de eigen *property of skill* en de kloof tussen geschoolde en ongeschoolde arbeiders (AMINZADE, 1981, 70-71; CROSSICK, 1978, 135-136,144; RULE, 1987, 104; SHERIDAN, 1982, 254; THIJS, 1994, 231). Ondersteuning bij geslachtsziekten en bij kwetsuren veroorzaakt door dronkenschap of vechtpartijen was in elke bijstandskas uitgesloten. De boekdrukkersvereniging verbood haar leden over politiek te praten,

> "ook niet van het geen 'er omgaet of voorgevallen is op de winkels, ook vermag geenen compagnon eenen anderen toe te spreken of te injurieeren."[47]

Het belang dat gehecht werd aan prestigieuze begrafenissen – leden waren verplicht aanwezig te zijn en soms zelfs om de kist te dragen – kan als een uiting van het streven naar respectabiliteit beschouwd worden (GOSDEN, 1973, 24; THIJS, 1994, 251) en toont, aldus Sewell, aan dat de organisaties voor de arbeiders *un foyer d'amour et de fraternité* waren (SEWELL, 1981, 652). De kleermakers zelf verwoordden de waarde van de

---

45. Indien zij nadien het oorspronkelijke beroep terug uitoefenden, hadden zij dan ook terug recht op financiële ondersteuning. Ibidem, reglementen.

46. Ibidem, rekeningen.

47. Ibidem, reglement 1806. Het is niet onbelangrijk op te merken dat statuten en reglementen eerder als een uiting van de aspiraties, dan wel van de dagelijkse praktijk van de leden beschouwd moeten worden.

begrafenis in 1810 als volgt: *enselevir les morts qui ne laisseraient point à leurs héritiers les facultés de le faire avec decence.*[48]
Net zoals de ambachten tijdens het Ancien Régime, eerden de leden van de bijstandskassen jaarlijks hun patroonheilige (Sint-Crispianus, Sint-Jozef of Sint-Eloy), wiens figuur niet alleen de groepsidentiteit maar tevens de respectabiliteit van het beroep diende te onderstrepen (THIJS, 1994, 239), en werden jubilarissen *met de noodige luister* gevierd. In de literatuur wordt aan de maatschappijen van onderlinge bijstand dan ook vaak een religieus karakter toegekend (AGULHON, 1971, 115,130,327; REZSOHAZY, 1957, 74-75; SEWELL, 1981, 652). Niet alleen dergelijke gebruiken herinneren overigens aan de ambachten, ook het taalgebruik refereert naar de periode voor de afschaffing van de corporaties. Mogelijk associeerden gezellen termen als *supposten, ambachten* of *de eede*, die verwijzen naar een nog niet zover verleden, dan ook met eigenwaarde, status en respectabiliteit.

VI. DE BIJSTANDSKASSEN VAN DE KATOEN-ARBEIDERS

Tot hiertoe behandelden we de formele aspecten en de verborgen dimensies van de ambachtelijke maatschappijen van onderlinge bijstand. Nu zullen we bovenstaande bevindingen toetsen aan een andere sector, namelijk de katoenindustrie. Het bestuderen van de organisaties van katoenwerkers is om diverse redenen belangrijk. Naast het onmiskenbaar sociaal-economisch belang van de Gentse katoennijverheid in de eerste helft van de negentiende eeuw en de prominente aanwezigheid van de textielarbeiders in de latere georganiseerde arbeidersbeweging – in Gent ontstonden de eerste vakbonden onder de wevers en de spinners – kan tevens gewezen worden op het feit dat historici de vroeg negentiende-eeuwse maatschappijen van onderlinge bijstand doorgaans als een verenigingsvorm typerend voor ambachtsgezellen beschouwden (DE BELDER, 1989, 30; MOSS, 1976, 9; SEWELL, 1981, 650). Zoals Jan Dhondt reeds signaleerde (DHONDT, 1976 b, 291-292), toont het Gentse voorbeeld evenwel aan dat er ook onder de geschoolde katoenarbeiders (de katoendrukkers, de katoeninvulders,[49] de plaatsnijders en de spinners) bijstandskassen functioneerden. Dat de kassen van fabriekswerkers niet op

48. Ibidem, brief van de kleermakers aan de burgemeester, 31 januari 1810.
49. De invulders waren naast de katoendrukkers in de drukkerij tewerkgesteld en beitsten de in te kleuren stukken.

volledig gelijke voet gesteld kunnen worden met deze van de ambachtslieden lijdt geen twijfel. We zullen dan ook oog hebben voor overeenkomsten en verschillen tussen de organisaties in beide sectoren.

We vonden indicaties voor het functioneren van een bijstandskas onder de drukkers vanaf 1812 en alhoewel de oudste verwijzing in de bronnen voor de invulders dateert van 1824 vermoeden we dat ook hun organisatie reeds vroeger functioneerde. De eerste poging van de spinners om een *bus van onderstand* op te richten vond plaats in februari 1810 en de plaatsnijders stelden hun eerste reglement op in 1812.[50] Met andere woorden, het ging om een aristocratie van het fabrieksproletariaat, voor wie organisatie een meer voor de hand liggende en rationelere optie was dan voor de semi- of ongeschoolde wevers, draadjesmakers of kaardsters, die niet konden bogen op een sterke onderhandelingspositie. Voor de oprichting van een beurs onder de wevers moeten we wachten tot 1849.

Het kan geen verbazing wekken dat deze verenigingen opgericht werden in de jaren 1810-1812. De Gentse katoennijverheid kende, onder meer ten gevolge van de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk en de blokkade van Engeland, wel een sterke bloei gedurende het eerste decennium van de negentiende eeuw, doch vanaf einde 1810 ontstonden er ernstige moeilijkheden. De confrontatie met een loonsdaling van 15% en met werkloosheid zette de katoenarbeiders niet alleen tot verzet aan (DHONDT, 1976 b, 291-292; NEUVILLE, 1978, 337-340), maar bracht hen er klaarblijkelijk toe te pogen via de instelling van professionele organisaties hun posities op de arbeidsmarkt af te bakenen, greep te krijgen op het arbeidsaanbod en de loonvorming in een voor hen gunstige zin te beïnvloeden (VAN ZANDEN, 1983, 13; VAN TIJN, 1973, 403-414).

De instelling van bijstandskassen onder fabrieksarbeiders, en dan meer in het bijzonder onder de katoenspinners, verliep evenwel niet van een leien dakje. In tegenstelling tot de kassen in de artisanale sectoren nam de overheid een uitgesproken negatieve houding aan ten opzichte van gelijkaardige organisaties in de industrie. De Gentse burgemeester wees zo in 1810 het verzoek van de spinners om toelating te krijgen voor de oprichting van een beurs af en proclameerde zelfs een algemeen organisatieverbod. Aan de politiecommissarisen werd daarenboven opgedragen een lijst van alle spinners aan te leggen.[51] Zowel het standpunt van Lieven Bauwens desaangaande, die vreesde dat de verenigingen als sociale strijdmechanismen zouden fungeren, als het feit dat de spinners

50. O35 1, reglementen en briefwisseling.
51. SAG, MA W2, katoenspinners, stedelijk besluit, 1815.

hun eis kracht bijzetten door een staking, waren hier waarschijnlijk niet vreemd aan.[52] Einde 1814, een periode van crisis waarin de lonen van de spinners opnieuw aan scherpe dalingen onderhevig waren, ondernamen deze arbeiders een tweede poging om een officiële goedkeuring van hun statuten te bekomen (SCHOLL, 1956, 1057-1058; NEUVILLE, 1978, 345-351). De burgemeester, die de bijstandskas nu aanvankelijk wel tolereerde, besloot haar op 3 februari 1815 en na advies van de in 1810 opgerichte werkrechtersraad alsnog te ontbinden. Want, aldus de raad,

> "dans aucun cas, l'érection d'une bourse commune ne peut être tolérée, quelques légers avantages pour les ouvriers ne peut contrebalancer les inconvéniens graves et les dangers qui résultent de ces associations pour le bien être et pour la police des fabriques."[53]

Registers en beurs werden in beslag genomen, wat dan weer de aanleiding was voor een petitie, opgesteld door advocaat De Myttenaere en ondertekend door een afgevaardigde van elke aangesloten fabriek, waarin vooral de ontoereikende lonen aangeklaagd werden. Hoewel in dit schrijven de beschuldiging als zouden de spinners een wekelijkse schadevergoeding van zes frank uit de kas beloofd te hebben aan stakende collega's werd ontkracht, bleef de toelating voor hun vereniging ingetrokken,

> "l'existence de cette bourse ne peut etre tolerée, elle seroit entre leurs mains un moyen de soutenir les ouvrier recalcitrans (...) si les ouvriers n'ont que des intentions honnêts, qu'ils forment une bourse dans chaque fabrique."[54]

---

52. Lieven Bauwens schreef dezelfde maand een brief aan de burgemeester waarin hij stelde:

> *qu'il existe malheureusement parmi ces ouvriers des pêcheurs d'insurrection, et qu'à leur instigation, tous les ouvriers des diverses filatures de cette ville ont formé le complot de s'ériger en corps! Plusieurs réunions ont déjà eu lieu entre eux à cet effet; je sais qu'il a été mis en délibération de se soutenir réciproquement et de former masse pour faire la loi à leurs maîtres! Il n'est rien moins question que de faire bourse entre eux pour soutenir celui ou ceux qui, rejetés des ateliers pour mauvais conduite ou esprit de cabale, se trouveraient sans travail, plus encore! de quitter en masse les ateliers si cela leur fait plaisir.*

Ibidem, brief van Lieven Bauwens aan de burgemeester, 4 februari 1810.

53. Ibidem, Observations sur la petition des ouvriers fileurs de coton, januari 1815.

54. Ibidem, brief van De Myttenaere aan de burgemeester, begin 1815.

Ondanks het stedelijk reglement van 1827, dat de voorwaarden voor de oprichting van de *Sociétés de secours mutuels* bepaalde, vroegen de spinners in augustus 1831 via een petitie aan de Koning nogmaals om een officiële permissie voor hun organisatie ... tegelijk met een expliciet verbod voor patroons om loonsverminderingen door te voeren of het werk te onderbreken.[55] Opnieuw kwam hun verzoek in volle crisis; door de afzetmoeilijkheden die de Belgische onafhankelijkheid met zich bracht, werd in vele katoenfabrieken het werk stilgelegd (AVANTI, 1908, 70; COPPEJANS-DESMEDT, 1979, 45). Het is niet uitgesloten dat de spinners in dergelijke omstandigheden met hun vereniging uit de clandestiniteit trachtten te komen.

Vanwaar nu deze animo rond de oprichting van een maatschappij voor onderlinge bijstand bij de katoenspinners? De spinners waren in de eerste helft van de negentiende eeuw een sterke, militante, omvangrijke én hiërarchisch georganiseerde groep, met een semi-onafhankelijke status in de fabriek en een hoog aanzien in de gemeenschap (BERG, 1985, 43; CHAPMAN, 1972, 21,58-59; MORGAN, 1992, 23-26; REDDY, 1984, 81). Fabrikanten waren in deze periode nog in sterke mate afhankelijk van de vaardigheid en de autoriteit van deze geschoolde arbeiders (JOYCE, 1990, 150). Daarenboven veronderstelde een efficiënte en competitieve aanwending van de nieuwe technologie – het mechanisch spinnen werd in Gent geïntroduceerd vanaf de eeuwwisseling – een zo groot mogelijke controle over zowel het produktieproces als over de arbeidskrachten zelf (REDDY, 1984, 64). Het toelaten van een formele organisatie onder de spinners in een periode waarin de industriële produktie en de posities van fabrieksarbeiders aan indringende transformaties blootstonden en de hoogte van de lonen in sterke mate bepaald werd door de cycli van de markt, zou in de praktijk kunnen betekenen dat arbeiders een middel in handen werd gegeven waarmee zij de bewegingsvrijheid van fabrikanten en dus het vrije-markt liberalisme aan banden konden leggen en tevens de openbare orde konden verstoren. Of zoals het schepencollege naar aanleiding van een staking in de fabriek van Voortman in 1827 stelde:

> "bij middel van de associatie worden de fabrijkanten in eene soort van afhankelijkheid gehouden door hunne werklieden; men belet hun leerlingen op te stellen, mits elkanderen te verstaan om den fabrijkant die zulks

55. SAG, MA, K, 1324, briefwisseling betreffende een petitie van arbeiders over grieven tegen fabrikanten, 1831.

onderneemt te verlaten; men stelt vast den prijs onder welken niemant der vereenigden vermag te werken."[56]

Deze 'kruistocht' tegen de beurs van de spinners had wel tot indirect gevolg dat de archieven nauwelijks bronnen van deze vereniging bevatten. We zullen ons verder dan ook concentreren op de beurzen van de katoendrukkers en de katoeninvulders.

Belangrijk is opnieuw de vraag naar het aandeel van de leden van de verenigingen op het totaal aantal werknemers in de sector. Begin 1810 waren er in de Gentse katoenindustrie 1.228 spinners werkzaam, 162 van hen hadden zich in februari van dat jaar bij de beurs aangesloten, dit is 13,2%. Deze 162 spinners waren in negen verschillende fabrieken tewerkgesteld, terwijl in Gent toen 18 katoenspinnerijen functioneerden. Het ging vooral om de grote ondernemingen: onder meer deze van Bauwens, De Vos, Guinard, Poelman en Rosseel waren vertegenwoordigd.[57]

Honderdvijftig katoendrukkers maakten deel uit van de beurs in 1813, zij vertegenwoordigden 20% van de 750 toen werkzame drukkers. In 1827 telde hun kas 70 leden wat, vergeleken met de beschikbare cijfers voor 1829, 11,2% van het totaal aantal Gentse katoendrukkers betekende.[58] Hoewel dergelijke percentages zeker niet onbelangrijk genoemd kunnen worden, lagen ze toch lager dan deze voor de kassen in de ambachtelijke sectoren. Deze cijfers doen vermoeden dat de organisatiegraad onder geschoolde fabrieksarbeiders dus wat geringer was dan onder ambachtslieden. Maar we moeten hier onmiddellijk aan toevoegen dat, zoals we verder nog zullen zien, het lidmaatschap van de beurzen aanzienlijk fluctueerde, waardoor bovenstaande cijfers met de nodige omzichtigheid benaderd moeten worden.

Voor wat de praktische modaliteiten van de maatschappijen van de katoenarbeiders betreft kunnen we kort zijn: zij geleken zeer sterk op de beurzen in de artisanale sectoren. Waarschijnlijk baseerden de fabrieks-

---

56. RAG, HA, 775/16.

57. Uit de fabriek van Rosseel waren 26 spinners bij de beurs aangesloten, uit deze van Poelman 14, 38 uit deze van Vos-Bauwens, 8 van Lieven Bauwens, 24 uit de fabriek van Guinard en 21 uit deze van Heyndrickx, 7 uit de fabriek van Wanten en tenslotte 24 spinners tewerkgesteld bij Dellebeque. O35 1, brief van de katoenspinners aan de burgemeester, 1810.

58. Er waren in Gent in 1829 626 katoendrukkers tewerkgesteld (De Paepe, 1975, 94; DHONDT, 1976 b, 274). We beschikken niet over cijfers van het aantal katoeninvulders.

werkers zich bij het opstellen van hun reglementen op de bestaande statuten.

Het bestuur van de verenigingen van de drukkers, de invulders en de spinners bestond telkens uit zes leden: twee ontvangers, twee verantwoordelijken voor de registers en twee leden belast met de besteding van de gelden. Onder hen werd een voorzitter gekozen. In plaats van een knaap, zoals bij de ambachtelijke beurzen, overhandigden de fabrieksverantwoordelijken wekelijks de ledenbijdragen aan het bestuur. Bij de drukkers en de invulders was een rotatiesysteem in voege: op elke algemene vergadering traden de oudsten van de verschillende directiefuncties af en werden drie nieuwe bestuursleden verkozen.[59]

De wekelijkse bijdragen vormden de hoofdmoot van de inkomsten van de kassen bij de fabrieckswerkers. Inkomsten uit boeten waren er nauwelijks. De leden van de katoendrukkers- en de invuldersbeurs betaalden volgens hun statuten van 1824 een wekelijkse bijdrage van 3,5 stuivers, de spinners droegen vanaf 1814 een *inleg* van 3,6 stuivers af en voor de plaatsnijders was dit bedrag vastgesteld op 7 stuivers per week. In 1827 legden de kassen van de drukkers en de invulders een bijdrage van respectievelijk 0,30 en 0,21 cent op, wat toch merkelijk hoger was dan bij de ambachtelijke sectoren. De wevers betaalden in 1849 een lidgeld van 10 centimen.[60] We stelden vast dat, zoals grafiek 1 illustreert (zie achteraan), de betaling van deze bijdragen uitermate onregelmatig plaatsvond, hoewel achterstand volgens de statuten de leden van hun recht op financiële ondersteuning uitsloot.

De vergelijking van deze fluctuaties met zowel de economische cycli als met de stakingsactiviteit van de betrokken groep levert enkele interessante resultaten op. Vooreerst moge het duidelijk zijn dat de arbeiders slechts betaalden indien zij ook effectief werkten. Deze op het eerste zicht vrij banale uitspraak verklaart de jaarlijks terugkerende dieptepunten in de maanden januari of februari. Tal van katoenfabrieken bleken in de wintermaanden immers tijdelijk stil te liggen. Het kan dan ook nauwelijks verwonderen dat in crisisperioden minder drukkers hun bijdragen betaalden. Dat er na een langdurige crisis vanaf 1824 terug van een expansie kan gesproken worden, kan van grafiek 1 afgelezen worden. De verklaring voor de uitgesproken pieken in 1816 en in de jaren 1830, twee perioden van economische crisis door het verlies van afzetmarkten, moet evenwel vooral gezocht worden bij sociaal-politieke factoren, of met

59. O35 1, reglementen; RAG, HA, 775/16, Reglement der katoeninvolders.
60. SAG, MA, W2, katoenspinners; O35 1, 1827, wevers 1829.

andere woorden: bij stakingen of onrusten. Inderdaad vond er in mei 1816, toen plots 130 werklieden *inleggeld* betaalden, een werkonderbreking van een grote groep drukkers plaats met het oog op een loonsverhoging (SCHOLL, 1957, 72). De Belgische omwenteling, die in Gent door het uitgesproken orangisme van de industriële en commerciële burgerij meer dan elders een republikeins karakter kende, beroerde er ook de lagere bevolkingsgroepen (AVANTI, 1908, 64 ev.; COPPEJANS-DESMEDT, 1986, 583). Tijdens de jaren na de revolutie vonden er tal van stakingen plaats (SCHOLL, 1957, 90 ev.).

Wat de uitgaven betrof; zieke drukkers en invulders kregen vanaf de tweede week werkonbekwaamheid en na inspectie door een dokter en twee bestuursleden wekelijks vier gulden uit de beurs, en dit tot de arbeider in kwestie genezen of overleden was. De spinners keerden vanaf 1814 een wekelijkse ziektevergoeding van zes gulden uit. Na vijf jaar lidmaatschap werd door hen ook invaliditeit door een arbeidsongeval blijvend vergoed met vier gulden per week, een clausule die door de artisanale kassen niet werd opgenomen. Zieke wevers konden rond het midden van de eeuw slechts twaalf weken ondersteuning genieten. Voor een begrafenis voorzagen de drukkers en de invulders een som van respectievelijk 25 en 12,10 gulden. De spinners besteedden aan een *lijkdienst van de vierde klasse* aanvankelijk 18 gulden, een bedrag dat in 1814 op 25 gulden gebracht werd. De leden van de beurzen waren, op straffe van boete, verplicht op de begrafenissen aanwezig te zijn.[61] Mogelijk hebben deze verschillende bedragen te maken met de status van de betrokken arbeiders. Drukkers waren immers hoger geschoold dan invulders, waardoor het niet uit te sluiten is dat zij hun leden een begrafenis met meer prestige wilden garanderen. In tegenstelling tot de ambachtelijke beurzen keerden de katoenarbeiders geen *reyspenningen* uit en voorzagen zij geen toelagen voor oude leden of voor jubilarissen. Net als bij de corporaties overigens, werden de beurzen zelf goed beveiligd: zij moesten geopend worden met drie verschillende sleutels, die in bewaring gegeven werden bij de beide ontvangers en de voorzitter.[62]

Dat de financiële situatie van de kassen van de katoenarbeiders niet zo lamentabel was, kan aangetoond worden aan de hand van een vergelijking tussen de jaarlijkse inkomsten en uitgaven van de drukkers voor de periode 1814-1834 (zie grafiek 2 achteraan).

---

61. 035 1, reglementen 1810, 1814, 1824, 1827.
62. Ibidem.

De inkomsten van deze beurs lagen dus tot 1835, als de uitgaven voor het eerst de beschikbare som overstegen, steeds hoger, en soms zelfs aanzienlijk hoger (kijken we maar naar 1822) dan de onkosten. Meer nog: de curve van de uitgaven lijkt deze van de inkomsten te volgen. De jaarlijks weerkerende pieken zijn te wijten aan het feit dat de fondsen op het einde van oktober tot en met 1827 – het jaar waarin het stedelijk reglement op de kassen afgekondigd werd – onder de leden verdeeld werden. Ook de plaatsnijders verdeelden telkens in januari de gecollecteerde som boven de 85 gulden, *om dieswiller er tog onder hun sijn de welke in de wintermaenden eenige noodsaekelijkheid kunnen gevoelen.*[63] Gosden leidt uit een gelijkaardige vaststelling voor Engeland af dat de leden geen aspiraties koesterden om tot een grote, standvastige organisatie uit te groeien (GOSDEN, 1973, 25). Dergelijke handelingen kunnen echter ook door economische redenen ingegeven zijn: we haalden immers reeds eerder aan dat heel wat arbeiders in winterperiodes vaak tijdelijk technisch werkloos waren. Van grote uitgaven tijdens feesten voor patroonheiligen, zoals dit bij de spinners in Rijsel plaatsvond (REDDY, 1984, 231), vonden we geen spoor terug. Een vergelijking met grafiek 1 doet tevens vragen rijzen omtrent de aard van de inkomsten en de besteding ervan. De piek in de tweede helft van 1822 kan zo onmogelijk door het (lage) aantal bijdragen verklaard worden, net zoals de verhoudingsgewijs eerder geringe inkomsten in de periode 1831-1833 niet corresponderen met het dan hogere aantal betalende leden.

Voor de bijstandskassen in de ambachtelijke sectoren zagen we dat hun betrokkenheid bij stakingen en collectieve acties eerder exceptioneel lijkt te zijn. Wat nu de beurzen van fabriekswerkers aangaat, duiden meerdere indicaties wel degelijk op hun functioneren als stakingskassen of als organisatorisch centrum van de arbeiders. Zo blijkt de betrokkenheid van de kas van de drukkers bij collectieve acties duidelijk uit de gebeurtenissen zelf. Toen de katoendrukker Jacobs in juni 1813 voor de Gentse werkrechtersraad zijn werkboekje kwam eisen, maakte de fabrikant Alexis er de raadsleden op attent dat deze arbeider een van de 'aanstokers' was geweest van een coalitie waaraan, zo bleek uit de verklaring van Jacobs, de beurs ten grondslag lag.[64] Op 18 april 1827 trachtten negentien katoendrukkers van de fabriek van Voortman hun medearbeiders tot een staking te overhalen. De procureur des Konings nam in het huis

63. Ibidem, brief van de plaatsnijders aan de burgemeester, 1827.
64. RAB, Verslagboeken, 3 juli 1813, 5 juli 1813.

van een van hen, Livin de Jonghe, de beurs, de registers en de statuten van de bijstandskas in beslag. Want, aldus de procureur,

> "welke beurs in den beginne uit enkel inzicht van weldadigheid ingerigt, sints verscheide jaren tevens hebben gediend om de misdadige ondernemingen dier werklieden ten opzigte van hunne meesters te ondersteunen, tot dus verre dat zij aen de zelve, nopens het bepalen van hunnen huurloon de wet gaven, hen dwingende eenen zeer hoogen prijs hier over toe te staen of wel hunne fabriek te zien stil vallen, en wanneer over zulke gepleegde misdrijven eenige werklieden werden veroordeeld, hadden zij tot de bovengemelde beurs aanspraak tot schadeloosstelling over alle de gevolgen van zulke condamnatien."[65]

Inderdaad verhulden zelfs de officiële statuten de intenties van de bijstandskassen in verband met het beïnvloeden van de loonvorming niet.[66] De politiecommissaris zag eenzelfde 'gevaar' in de kas van de spinners:

> "eindeling zijn 'er beurzen bij het werkvolk der katoenspinners in voege gebracht en men moet daer aan toeeigenen de onophoudelijke kabalen van dat werkvolk opzigtelijk de fabrijkanten."[67]

De verenigingen bleken tevens de hand te hebben in gewelddadige acties tegen stakingsbrekers, zoals in het geval van de mishandeling van zes nieuwe katoendrukkers van de fabriek van Vanderwaerden, die in augustus en september 1822 de plaats van enkele stakers hadden ingenomen. De drukkers zouden volgens de Gentse politiecommissaris op een vergadering van hun beurs trouwens beslist hebben om naar aanleiding van een loonsvermindering de fabrieken van Vanderwaerde en Alexis kort en klein te slaan.[68] De beurzen traden eveneens op tegen arbeiders die de interdicten negeerden. De drukker Jacobs, die in juni

---

65. Deze staking ging overigens de afkondiging van het stedelijk reglement in 1827 vooraf. RAG, HA, 775/16.

66. Artikel 19 van het reglement van de katoendrukkers van 1824 bepaalde: "*den drukker en vulder als de eerste pael word gezet zal aen den heer fabrikant vraegen den loon van hetgeene het geheel jaer gemaekt zal worden ende daer met den heer fabricant in overeen gekomen zijnde zal hij geduerende het jaer voor den zelve loon werken zonder meer te pretendeeren, en den heer fabrikant zal ook daer aen volkomen zonder den loon te verminderen.*"

Deze bepaling verdween uit de statuten na het stedelijk reglement van 1827. O35 1, reglement 1824.

67. Ibidem, 15 mei 1827.

68. RAG, HA, 773/8.

1813 voor de werkrechters verscheen, was van de ledenlijst geschrapt en er werd hem *een plekke* opgelegd omdat hij ondanks het verbod toch in de fabriek van Alexis was gaan werken.[69]

Net als de kassen in de ambachtelijke sectoren, bleken deze van de katoenarbeiders een rol te vervullen in het afbakenen of verstevigen van posities op de arbeidsmarkt. Het is tevens niet uitgesloten dat deze geschoolde werklieden in de kern van de arbeidsmarkt zich zo trachtten te distantiëren van de grote groep ongeschoolde arbeid(st)ers met een aanzienlijk lagere status (SIMON, 1995, 131). Op basis van criteria als geslacht en afkomst distantieerde men zich als groep van anderen. Vrouwen bijvoorbeeld, die ook nauwelijks in de betrokken beroepen tewerkgesteld waren, konden geen deel uitmaken van de beurzen. Kandidaat-leden van buiten Gent dienden 31,5 stuivers als *willekom* te betalen en moesten twee weken in de stad zelf gewerkt hebben (merk op dat deze termijn heel wat korter was dan bij de ambachtelijke beroepen). Drukkers die het vak verlieten werden onmiddellijk uit de beurs gesloten; enkel indien zij terug in de fabriek werkten kwamen zij opnieuw voor het lidmaatschap in aanmerking.[70] De *Conseil de prud'hommes* signaleerde in 1824 aan het schepencollege dat er verdeeldheid heerste tussen de *schoone* en de *vuyle* drukkers en invulders. De *schoone* werkers wilden niet met de *vuyle* arbeiders samenwerken en ook het reglement van de maatschappij van onderlinge bijstand gold enkel voor de eerste groep.[71] Het lidmaatschap van de beurs bleek dus voor de *schoone* arbeiders een middel om de groepsidentiteit te versterken en hun aanspraken op vaste tewerkstelling in een segment van de arbeidsmarkt te verstevigen. In dezelfde zin moet ook het artikel geïnterpreteerd worden dat de katoendrukkers in dat jaar aan hun reglement toevoegden:

> "indien'er gebrek van drukwerk waer op eene fabrique ende den heer fabriquent geirn zijn werkvolk behoudende vermag den drukker te vullen ende zoo inden zelven artikel nood van drukkers waer vermag den vulder drukken indien hij de bequamheyd heeft."[72]

Reeds in 1821 was het volgens Scholl 'in algemene vergadering' aangenomen 'decreet' dat de eerste tien jaar geen invulders meer als drukkers aangenomen mochten worden, de aanleiding voor een conflict

69. RAB, Verslagboeken, 3 en 5 juli 1813.
70. O35 1, reglementen.
71. Ibidem, brief van de werkrechtersraad aan de burgemeester, 1824.
72. Ibidem, 8 juli 1824.

tussen beide arbeidersgroepen (SCHOLL, 1957, 74). De arbeidsmarkt was dan ook in hoge mate onderhevig aan seizoensgebonden en conjuncturele cycli, waardoor in perioden van economische bloei de stringente professionele segmentering van het arbeidsproces, kenmerkend voor de katoendrukkerij, dreigde te vervagen (DEWERPE en GAULUPEAU, 1990, 25,36-69). Via dergelijke bepalingen trachtten arbeiders dan hun posities te behouden. Ook de uitspraak van de leden van de beurs van de plaatsnijders, namelijk: *"dat sij sig noit mengelden met eenige andere werklieden der fabrieke onder welke benoeminge of voorwendsel het ook mogte wesen,*[73] is tekenend voor hun streven naar distinctie en groepsidentiteit. De voorgeschreven gedragscodes reikten overigens verder dan de bijeenkomsten van de bijstandskassen, maar trachtten tevens het gedrag van arbeiders op het werk zelf te reguleren. Net zoals in alle andere bussen werden spinners met geslachtsziekten of kwetsuren opgelopen in een vechtpartij van financiële steun uitgesloten. Hun reglement van 1810 bepaalde dat *indien eenen spinder zig vervoorderde eenen zijner confraters te injurieren in de werkhuysen der fabrieke* hij een boete kreeg. Artikel 25 van het statuut van de katoendrukkers bestrafte vechtpartijen op het werk. Op vergaderingen was het de wevers verboden *te klappen of te stooren, alsook te vloeken of verwenschingen uit te spreken.*[74]
Tot slot kan nog opgemerkt worden dat de organisaties mogelijk een rol speelden in het opbouwen van sociale netwerken (AGULHON, 1984, 44-45; GOSDEN, 1973, 22). Of zoals de spinners in 1810 in een brief aan de burgemeester het doel van hun beurs zelf omschreven: *entretenir l'union dans la classe de ces ouvriers...*[75]

V. CONCLUSIE

Welke besluiten kunnen er nu getrokken worden uit dit onderzoek naar het functioneren van de Gentse maatschappijen van onderlinge bijstand in de eerste helft van de negentiende eeuw?

Vooreerst kan gesteld worden dat de ontwikkeling van het industrieel kapitalisme, met de wet Le Chapelier, het coalitieverbod en andere ingrijpende maatregelen ten gunste van grote ondernemers, wel een hypotheek legde op het organisatievermogen van arbeiders, doch het niet

---

73. Ibidem, brief van de plaatsnijders aan de burgemeester, 1827.
74. RUG, Vliegende Bladen, II C 59, 1814; O35 1, reglement, 7 oktober 1849.
75. O35 1, brief 1810.

volledig aan banden legde. Mogelijk was het ontstaan van de bijstandskassen net typerend voor regio's met een sterke industriële ontwikkeling en een parallelle aangroei van het proletariaat. Het sterk geïndustrialiseerde Lancashire telde zo in de eerste helft van de negentiende eeuw het grootste aantal *Friendly Societies* in Engeland (GOSDEN, 1960, 22-24,62-69). Het oprichten van maatschappijen van onderlinge bijstand bood aan grote groepen geschoolde werklieden, al dan niet in associatie met kleinere meesters, de mogelijkheid om de leemte die ontstaan was door de afschaffing van de ambachten en de gezellenverenigingen enigszins te dichten. Immers, de lokale autoriteiten tolereerden de bijstandskassen in de artisanale sectoren onder strikte voorwaarden, met het oog op de regulering van de arbeidsmarkt en het verlichten van de stedelijke openbare onderstand. Het was dan niet onlogisch dat in Gent ook geschoolde fabrieksarbeiders overgingen tot de oprichting van beurzen.

Een dergelijke vaststelling schuift meteen het probleem van de continuïteit of de discontinuïteit naar voren. Er kan aangenomen worden dat de opmerkelijke overeenkomst met de symboliek, rituelen en gebruiken van de ambachten of de gezellenverenigingen, zoals het eren van patroonheiligen en jubilarissen, en de gehanteerde terminologie, een corporatief bewustzijn bij de vroeg negentiende-eeuwse gezel veronderstelt (SEWELL, 1981, 650). In dezelfde zin kan ook de aanwezigheid van meesters in een beperkt aantal bijstandskassen geïnterpreteerd worden. Of deze rituelen en gebruiken in de negentiende-eeuwse context nog wel dezelfde betekenis hadden als voordien, is een probleem dat in het kader van dit artikel evenwel niet behandeld kon worden. Voor geschoolde katoenarbeiders daarentegen bleken de zaken op dit vlak anders te liggen. Een en ander lijkt erop te wijzen dat zij wel de vorm van de artisanale maatschappijen overnamen, doch aan de verenigingen niet volledig dezelfde functies toedichtten. Alleen al het ontbreken van clausules in verband met rituelen of feesten kan als een indicatie hiervoor beschouwd worden.

Hoewel de verenigingen aan ambachtsgezellen wel de potentiële mogelijkheid boden om te staken (de geregelde bijeenkomsten en het bestaan van fondsen waren in die zin ongetwijfeld stimulerende factoren), kon een dergelijke functie voor de Gentse artisanale beurzen niet vastgesteld worden. Hun uitzonderlijke betrokkenheid bij collectieve acties kan ons inziens niet alleen gestaafd worden door het gebrek aan bronnenmateriaal, maar tevens door de sterke fragmentatie binnen enkele sectoren, de afwezigheid van scherp aangevoelde klassentegenstellingen tussen arbeiders en meesters of de dominantie van oudere en getrouwde gezellen in de organisaties. Desalniettemin kent de literatuur aan de

negentiende-eeuwse ambachtsknechten een dominante rol in de klassenstrijd en in politieke conflicten toe (AMINZADE, 1981, XII-XIII; KOCKA, 1984, 103; SEWELL, 1980, 1 ev.). De gezellen in de beurzen manifesteerden zich klaarblijkelijk wel als een arbeidersaristocratie, voor wie status, respectabiliteit en onafhankelijkheid van primordiaal belang was.[76] De maatschappijen leken bij te dragen in hun pogingen tot distinctie en groepsidentiteit en in hun streven naar zelfdiscipline. De beurzen van fabrieksarbeiders daarentegen kunnen wel beschouwd worden als illegale stakingscomités, als organisatorische centra van de arbeidersklasse, als 'leiders' in de strijd tegen de patroons. Dat hun bijstandskassen, en niet zozeer deze van de artisanale sectoren, door de lokale overheden en de fabrikanten gewantrouwd werden, is daarom betekenisvol. Het feit dat kapitalistische patroons produceerden voor de internationale markt, waar in de eerste plaats de produktiekosten de winstmarges bepaalden, terwijl kleine meesters in de ambachtelijke sectoren grotendeels de lokale markt bedienden en een andere, meer persoonlijke verhouding met de knechten onderhielden, verklaart mogelijk hun verschillende houding ten aanzien van de kassen van arbeiders en gezellen.

Gemeenschappelijk voor de beurzen van ambachtsknechten en van katoenwerkers, was schijnbaar wel hun rol in de pogingen van arbeiders om in een tijdperk van economische onzekerheid, waarin zij nood hadden aan organisaties die hun economische belangen vrijwaarden (THIJS, 1994, 258), hun segment van de arbeidsmarkt af te bakenen, hun aanspraken op vaste tewerkstelling te verstevigen, zich als het ware als kern van de periferie af te schermen en eventueel ook de loonvorming te beïnvloeden. De functies van de 'beurzen van onderstand' waren vermoedelijk dan ook heel wat complexer dan een louter functionele benadering doet vermoeden.

In de literatuur worden de maatschappijen van onderlinge bijstand met nostalgie bekeken. Ze worden voorgesteld als *eilandjes van gemeenschapszin in een tijdvak van theoretisch en praktisch individualisme* (REZSOHAZY, 1957, 50), *free social spaces*, waar arbeiders ontsnapten aan de dominante cultuur en een eigen alternatief model, gebaseerd op collectivisme en onderlinge hulp in plaats van individuele eigendom, naar voor schoven (AMINZADE, 1981, 94). Inderdaad, de sociale waarden die, zoniet expliciet dan toch impliciet, door deze verenigingen gepropageerd

76. Voor een studie van de negentiende-eeuwse arbeidersaristocratie verwijzen we naar het werk van Crossick (CROSSICK, 1978, 60 ev.).

werden – *comradeship, solidarity, unity and even brotherly love* aldus Michael Sibalis – (SIBALIS, 1989, 21,25) waren in tegenspraak met deze die de burgerlijke filantropen aan de arbeidersklasse toeschreven (moreel verval, vervuiling, drankmisbruik of passiviteit). Inderdaad spreidden de statuten van de beurzen een nauwgezette aandacht voor procedures en etiquette tentoon en werd er van de leden een behoorlijke dosis zelfdiscipline geëist. Doch het belang dat er zowel bij ambachtslieden als bij katoenarbeiders gehecht werd aan ingetogen en respectabel gedrag beoogde waarschijnlijk in de eerste plaats het scheppen van een groepsidentiteit en het bewaren van de beroepseer, en dus de segmentering van de arbeidsmarkt.

De vraag naar het verband tussen de maatschappijen van onderlinge bijstand en de latere arbeidersbeweging tenslotte kan niet eenduidig beantwoord worden. In Toulouse speelden de beurzen vanaf het midden van de negentiende eeuw een belangrijke rol in de klassenstrijd en het organiseren van stakingen (AMINZADE, 1981, 73-74). Of een dergelijke transformatie ook voor de Gentse ambachtelijke beurzen kan vastgesteld worden, blijft vooralsnog een open vraag. Het ontstaan van de eerste Gentse vakbonden onder de spinners en de wevers op het einde van de jaren 1850, die net als de beurzen ondersteuning in geval van werkonbekwaamheid voorzagen, kan nauwelijks verbazen (WITTE, 1989, 36). Bleven de bijstandskassen van de katoenarbeiders dan dezelfde functies vervullen als dit in de eerste helft van de negentiende eeuw het geval was geweest, of werden zij daarentegen als complementair aan de vakbonden beschouwd? Enkel aanvullende studies kunnen op deze en andere vragen een antwoord bieden.

Tabel 1: De Gentse maatschappijen van onderlinge bijstand en hun leden in de eerste helft van de 19de eeuw.[1]

Sector	Oprichting	1813	1828	1850
BEURZEN IN DE AMBACHTELIJKE SECTOREN				
Beurzen van meesters en knechten				
1. Verenigde Mans en Vrouwe kleermakers	13/09/1805	261	221	165
2. Oude kleerkopers tot 1810	1805			
3. Schoen- en laarzenmakers	01/09/1807		381	225
4. Sint-Eloy (metaalbewerkers)	01/07/1809	37 (1817)	201	
5. De Vier gekroonden (metsers, steenhouwers, tichel- en schailledeckers)	1813		92	71
6. Behangers en galonwevers	01/05/1826		41	28
7. Brouwers, stokers en kuipers	(1828)		170	
Totaal			1.106	489

1. De oprichtingsdata tussen haakjes zijn de oudste vermeldingen in de bronnen. SAG, O35 1.

Sector	Oprichting	1813	1828	1850
Beurzen van meesters				
8. Meester-kleermakers	21/07/1810			
9. Oude kleerkopers (meesters)	16/02/1810			
Beurzen van gezellen				
10. Boekdrukkers- en boekbindersgasten	01/06/1806		60	
11. Timmermannen en schrijnwerkers	29/01/1809	300 (1824)	206	178
12. Hoedenmakersgezellen	(1811)			
13. De Vier Gekroonden	27/01/1828			49
14. Steenkappers en ticheldekkers	01/03/1828		56	
15. Schippersmaats	01/09/1829			80
16. Eendragt maakt magt (boekdrukkers)	1832			
17. Loodgieters	09/05/1832			
18. Smeden en slotenmakers	01/09/1834			60
19. Wagenmakers	23/12/1837			23
20. Mecaniekers	01/08/1842			100
21. Koperbewerkers	01/03/1845			11
Totaal			322	501

Sector	Oprichting	1813	1828	1850
BEURZEN IN DE FABRIEKEN				
Beurzen van fabrieksarbeiders				
22. Katoenspinners	(1810)	165 (1810)		
23. Katoendrukkers	(1812)	150	70	
24. Plaatsnijders	15/11/1812		max.25	
25. Katoeninvulders	(1824)		68	
26. Wevers	07/10/1849			57
27. Le lien de la fraternité (wevers)	05/05/1850			60
Totaal			163	117
Patronale beurzen				
28. Rosseel	1809			
29. Wevers Lousbergs	1835			220
30. Phoenix	dec.1837			550
31. Dehemptinne	06/07/1844			375
32. Spinners Lousbergs	1848			20
33. La Lys	01/09/1849			1000
Totaal				1.165
Algemeen totaal			1.591	2.272

Tabel 2: Organisatiegraad van de ambachtelijke sectoren, 1828 en 1850.

Sector	Leden 1828	Sector 1830	%	Leden 1850	Sector 1846	%
Beurzen van meesters en gezellen						
1. Kleermakers	221	782	28,3	165	1.083	**15,2**
2. Schoenmakers	381	885	43,1	225	1.147	**19,6**
3. St.Eloy	201	947	21,2			
4. De Vier Gekroonden	92	243	37,9	120		
5. Behangers, galonwevers	41	109	37,6	28		
6. Brouwers, stokers, kuipers	170	299	56,9			
Beurzen van gezellen						
7. Boekdrukkers	60	126	47,6			
8. St.Jozef	206	851	24,2	178		
9. Steenhouwers, ticheldekkers	56	116	48,3			
10.Schippersmaats	80	225	35,6			
11.Smeden, slotenmakers				60	805	**7,5**
12.Wagenmakers				23	92	**25**

Grafiek 1: Aantal betalende leden bij de katoendrukkers, 1814-1835.[2]

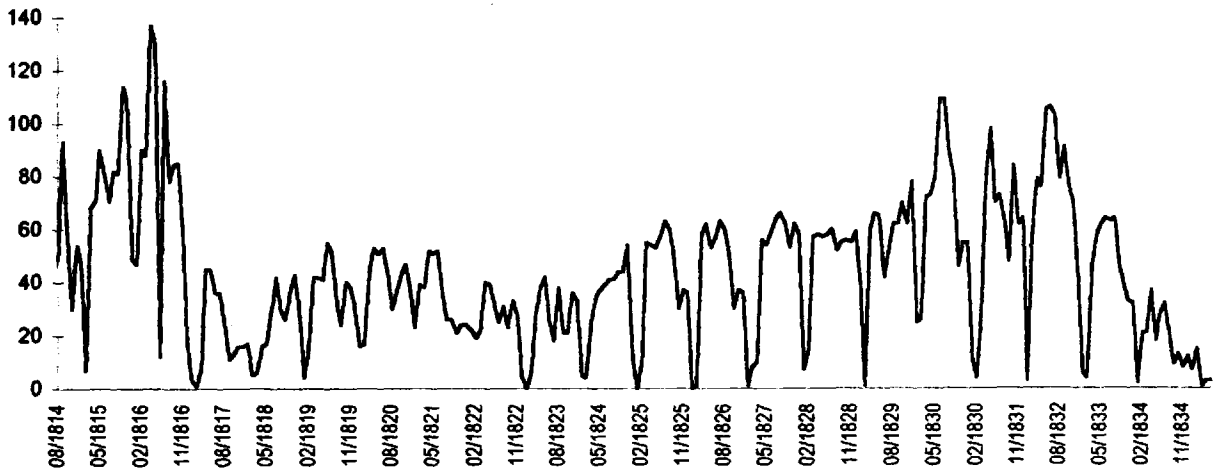

2. In het stadsarchief van Gent werd het rekeningboek van de katoendrukkers voor de periode 1814-1835 bewaard in de reeks O35 1.

Grafiek 2: Inkomsten en uitgaven van de beurs van de katoendrukkers, 1814-1835.[3]

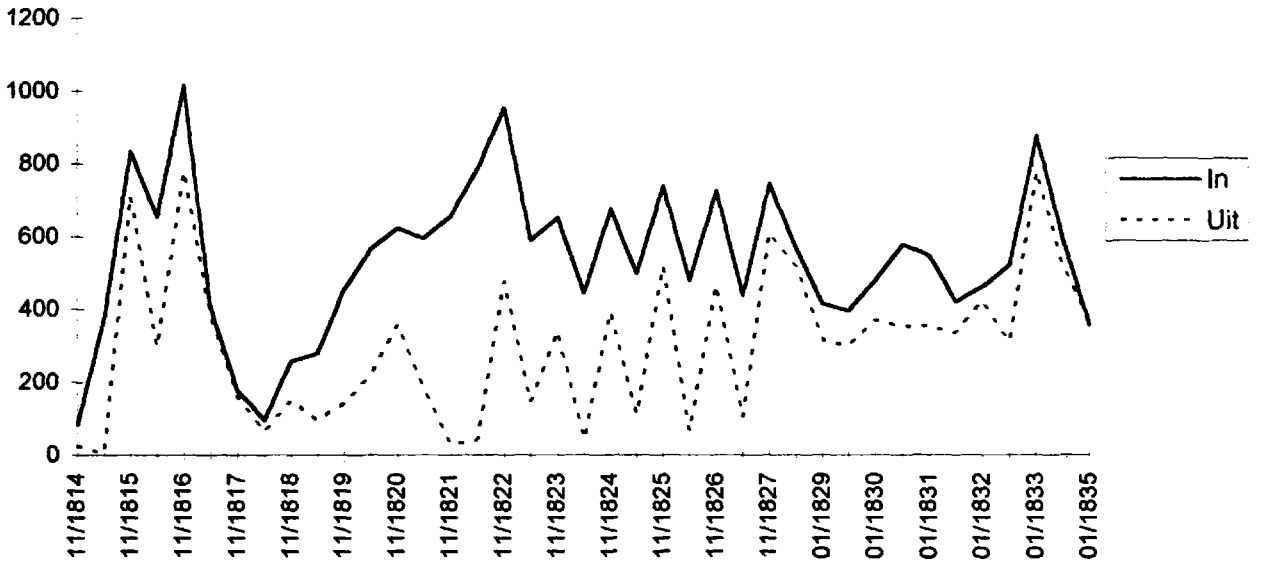

3. Ibidem, rekeningboek van de katoendrukkers. Vanaf 1833 gebeurde de boekhouding op jaarlijkse in plaats van halfjaarlijkse

Bibliografische lijst

AGULHON, M.

1971 *Une ville ouvrière au temps du socialisme utopique. Toulouse de 1815 à 1851*, Parijs.

1984 'Working class and sociability in France before 1848', in P. THANE, G. CROSSICK, F. FLOUD (eds.), *The power of the past. Essays for Eric Hobsbawm*, Cambridge, pp. 37-66.

AMINZADE, R.

1981 *Class, politics and early industrial capitalism. A study of mid-nineteenth century Toulouse, France*, Albany.

AVANTI,

1908 *Een terugblik. Bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging*, Gent.

BALTHAZAR, H.

1981 'Gent...pionier in de industriële revolutie (19de eeuw)', in *Gent: geschiedenis van een stad*, Gent.

BERG, M.

1985 *The age of manufacturers. Industry, innovation and work in Britain 1700-1820*, Londen.

BLACK, A.

1984 *Guilds and civil society in European political thought from the 12th century to the present*, Londen.

BLOCK, J.

1979 *Bijdrage tot de studie van de bevolking van Gent op 1-1-1830. Poging tot reconstructie van de volkstelling van 1829 te Gent*, Gent, RUG, OLV.

CHAPMAN S.D.

1972 *The cotton industry in the Industrial revolution*, Londen.

COPPEJANS-DESMEDT, H.

1979 'De Belgische textielnijverheid op nieuwe wegen door een nieuwe mentaliteit. Schets van een historisch ontwikkelingsproces', in *Handelingen. Vijfde nationaal kongres voor industriële archeologie: textiel. Gent, 26-27 november 1977*, Gent, pp. 25-51.

1986 'Gent in de eerste helft van de 19de eeuw. Evolutie naar een moderne grootstad', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 101, pp. 581-600.

CROSSICK, G.
1978 *An artisan elite in Victorian society. Kentish London, 1840-1880*, Londen.
DE BELDER, J.
1989 'Situering van het arbeiderssparen', in E. WITTE, R. DE PRETER (eds.), *Samen sparen. De geschiedenis van de spaarbank Codep en haar voorlopers*, Leuven, pp. 15-31.
DE PAEPE, F.
1975 *Aspekten van de economische en sociale geschiedenis van de Gentse katoennijverheid in de Hollandse Tijd (1814-1830)*, Gent, RUG, OLV.
DE SWAAN, A.
1989 *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*, Amsterdam.
DE VISSER, J.
1979 'Mechanisering en economische groei: de Gentse katoenindustrie in de eerste helft van de 19de eeuw', in *Handelingen. Vijfde nationaal kongres voor industriële archeologie: textiel. Gent, 26-27 november 1977*, Gent, pp. 53-76.
DEVREESE, D.
1992 'Ambachten, arbeidsmarkt en arbeidersbeweging. Vorming van de moderne arbeidersbeweging te Brussel, 1842-1867', in B. DE VRIES, E. NIJHOF, L. HEERMA VAN VOSS, M. PRAK EN W. VAN DEN BROEKE (eds.), *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*, Amsterdam, pp. 108-138.
DEWERPE, A., GAULUPEAU, Y.
1990 *La fabrique des prolétaires. Les ouvriers de la manufacture d'Oberkampf à Jouy-en-Josas (1760-1815)*, Parijs.
DHONDT, J.
1960 'De eerste organisaties van de arbeiders 1800-1850', in J. DHONDT (ed.), *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*, Antwerpen, pp. 85-92.
1976a 'La préhistoire du mouvement syndicale', in J. DHONDT, *Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de 19e en 20e eeuw*, Gent, pp. 301-338.
1976b 'Notes sur les ouvriers industriels gantois à l'époque française', in J. DHONDT, *Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de 19e en 20e eeuw*, Gent, pp. 273-294.

1976c 'L'industrie cotonnière gantoise à l'époque française', in J. DHONDT, *Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de 19e en 20e eeuw*, Gent, pp. 215-267.

DITT, K.

1994 'Fabrikarbeiter und Handwerker im 19.Jahrhundert in der neueren deutschen Sozialgeschichtsschreibung. Einen Zwischenbilanz', *Geschichte und Gesellschaft*, 20, pp. 299-320.

FREVERT, U.

1981 'Arbeiterkrankheit und Arbeiterkrankenkassen im Industrialisierungsprozess Preussens (1840-1870)', in W. CORZE, U. ENGELHARDT, *Arbeiterexistenz im 19.Jahrhundert. Lebensstandard un Lebensgestaltung deutscher Arbeiter und Handwerker*, Heidelberg, pp. 293-319.

GOSDEN, P.H.J.H.

1960 *The Friendly societies in England 1815-1875*, Manchester.

1973 *Self help. Voluntary associations in the 19th century*, Londen.

HUNT, L., SHERIDAN, G.

1986 'Corporatism, association and the language of labor in France 1750-1850', *Journal of Modern History*, 58, pp. 813-844.

JOYCE, P.

1990 'Work', in F.M.L. THOMPSON (ed.), *The Cambridge social history of Britain, 1750-1950, vol 2: People and their environment*, Cambridge, pp. 131-194.

KAPLAN, S.

1989 'La lutte pour le contrôle du marché de travail au XVIIIe siècle', *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 35, pp. 361-412.

KNOTTER, A.

1986 'Stedelijke economie en arbeidsmarkt. Amsterdam in de eerste helft van de 19de eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 101, pp. 551-580.

KOCKA, J.

1984 'Craft traditions and the labour movement in nineteenth-century Germany', in P. THANE, G. CROSSICK, *The power of the past. Essays for Eric Hobsbawm*, Cambridge, pp. 95-117.

LENGER, F.

1991 'Beyond exceptionalism: Notes on the artisanal phase of the labour movement in France, England, Germany and the United States', *International Review of Social History*, 36, 1, pp. 1-23.

LIS, C., SOLY, H.
1994 'De macht van "vrije arbeiders": collectieve acties van hoedenmakersgezellen in de Zuidelijke Nederlanden (zestiende-negentiende eeuw)', in C. LIS, H. SOLY (red.), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800*, Brussel, pp. 15-50.

MCPHEE, P.
1992 *A social history of France, 1780-1880*, Londen en New York.

MISSON, A.
1921 *Le Mouvement Syndical. Son histoire en Belgique de 1800 à 1914*, Namen.

MORGAN, C.E.
1992 'Women, work and consciousness in the mid-nineteenth century English cotton industry', *Social History*, 17, pp. 23-41.

MOSS, B.H.
1976 *The origins of the French labour movement 1830-1914. The socialism of skilled workers*, Berkeley.

NEUVILLE, J.
1978 *Naissance et croissance du syndicalisme*, Brussel.

POT, G.P.M.
1994 *Arm Leiden. Levensstandaard, bedeling en bedeelden, 1750-1854*, Hilversum.

QUAGHEBEUR, P.
1986 *Welzijn door vooruitzicht. De christelijke mutualiteitsbeweging in het arrondissement Gent tijdens de 19de en de 20ste eeuw*, Gent-Leuven.

REDDY, W.M.
1984 *The rise of market culture. The textile trade and French society 1750-1900*, Cambridge.

REZSOHAZY, R.
1957 *Geschiedenis van de christelijke mutualiteitsbeweging in België*, Antwerpen.

RULE, J.
1987 'The property of skill in the period of manufacture', in P. JOYCE (ed.), *The historical meanings of work*, Cambridge, pp. 99-118.

SCHOLL, S.H.
1956 'De Gentse werkrechtersraad, de oudste van België (1810-1858)', *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, pp. 1047-1080.

1957 *Bijdragen tot de geschiedenis der Gentse arbeidersbeweging. Deel I: levensstandaard, werkstakingen, werkrechtersraad*, Brussel.

SCHROUVER, M., NIJHOF, E. EN KRUIZINGA, P.

1992 'Marx, markt en macht. Van Tijns analyseschema ter verklaring van het succes of falen van vakbonden', in B. DE VRIES, E. NIJHOF, L. HEERMA VAN VOSS, M. PRAK, W. VAN DEN BROEKE (eds.), *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*, Amsterdam, pp. 193-246.

SERTIJN, M., VERHEYEN, H.

1985 *Met vallen en opstaan. De moeizame opbouw van één Socialistische Mutualiteit in het Antwerpse*, Brugge.

SEWELL, W.M.

1980 *Work and revolution in France. The language of labor from the Old Regime to 1848*, Cambridge.

1981 'La confraternité des prolétaires: conscience de classe sous la Monarchie de Juillet', *Annales ESC*, pp. 650-671.

SHERIDAN, G.J.

1982 'Internal life and tradition in the mutual aid societies of Lyon, 1800-1870', *Proceedings of the ninth annual meeting of the Western Society for French History, 22-24 october 1981, Greeley Colorado*, Kansas, pp. 250-267.

SIBALIS, M.D.

1989 'The mutual aid societies of Paris, 1789-1848', *French History*, 3, 1, pp. 1-30.

SIMON, C.

1995 'Labour relations at manufactures in the eighteenth century: the calico printers in Europe', in C. LIS, J. LUCASSEN, H. SOLY, *Before the unions. Wage earners and collective action in Europe, 1300-1850, International Review of Social History*, suppl. 2, pp. 115-144.

SOENENS, A.

1901 *Les mutualités en Belgique*, Bruxelles.

SONENSCHER, M.

1989 *Work and wages. Natural law, politics and the eighteenth-century French trades*, Cambridge.

THIJS, A.K.L.
1994 'Religieuze rituelen in het emancipatieproces van Vlaamse en Brabantse handwerksgezellen (zestiende – negentiende eeuw)', in C. LIS, H. SOLY (eds.), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800*, Brussel, pp. 231-281.

VAN DER VALK, L.A.
1993 'Poor law, voluntary insurances and the emergence of a corporate social insurance system in the Netherlands', in *Bürokratisierung und Professionalisierung der Sozialpolitik in Europa (1870-1918). Jahrbuch für Europaïsche Verwaltungsgeschichte*, Baden-Baden, pp. 262-292.

VAN TIJN, Y.
1973 'De Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkersbond (ANDB): een succes en zijn verklaring', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 88, pp. 403-418.

VAN ZANDEN, J.L.
1983 'Lonen en arbeidsmarkt in Amsterdam, 1800-1865', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 9, pp. 1-27.

WITTE, E.
1989 'Het ideologisch-politieke en organisatorisch kader', in E. WITTE, R. DE PRETER (eds.), *Samen sparen. De geschiedenis van de spaarbank Codep en haar voorlopers*, Leuven.

Les sociétés gantoises d'aide mutuelle durant la première moitié du dix-neuvième siècle. Solidarité, grève et/ou segmentation?

PAR
KATHLIJN PITTOMVILS

Résumé

Durant la première moitié du dix-neuvième siècle, nombre de sociétés d'aide mutuelle fonctionnaient à Gand: aussi bien les ouvriers artisans (dans certains métiers ensemble avec leurs maîtres) que les ouvriers d'usine qualifiés s'organisèrent sur base professionnelle. Les bourses 'de maitres et ouvriers' dans les secteurs artisanaux virent le jour principalement dans la première décénnie du dix-neuvième siècle, tandis que les fonds autonomes pour ouvriers artisans furent surtout établis à partir de la fin des années 1820. Les organisations d'ouvriers d'industrie se créerent durant la première crise grave de l'industrie cotonnière (1811-1812). Les caisses d'assistance garantissaient à leurs membres une aide financière en cas de maladie, d'accident ou de décès – sur base de revenus provenant des cotisations et d'amendes – et encadraient un groupe important de la population masculine active dans leur secteur. Mais les bourses remplissaient encore d'autres fonctions, plus complexes. Aussi bien les caisses pour ouvriers artisans que pour ouvriers d'usine semblent avoir joué un rôle dans les tentatives émanant d'ouvriers qualifiés afin de renforcer leur emprise sur 'leur' segment du marché de l'emploi et de s'assurer un emploi fixe. Quelques éléments semblent indiquer que les associations contribuèrent également à conserver ou à renforcer l'identité collective parmi les ouvriers d'une même communauté, à se distancer de travailleurs 'étrangers' ou non-qualifiés et à souligner leur statut et leur honneur professionnel. Tandis que les bourses des imprimeurs et des remplisseurs de cotton et des filateurs faisaient également fonction de comités et de caisses de grève illégales, une telle fonction ne put être décelée pour les organisations d'ouvriers artisans. Dès lors, ce furent

surtout les caisses d'ouvriers d'usine dont se méfièrent les autorités locales. En bref, on peut dire que les 'dimensions cachées' des sociétés d'aide mutuelles doivent être différenciées suivant leur secteur.

The Societies for Mutual Support in Gent During the First Half of the Nineteenth Century. Solidarity, Strike and/or Segmentation?

BY
KATHLIJN PITTOMVILS

Summary

In the first half of the nineteenth century numerous societies for mutual aid were functioning in Gent: both journeymen (in some trades cooperating with the masters) and skilled factory-workers started off professional organisations. The bourses in the handicraft sectors of masters and workers came into being predominantly in the first decade of the nineteenth century. Most autonomous journeymen associations were erected at the end of the 1820s. The organisations of factory-workers were constituted during the first sharp crisis in the cotton industry of Gent (1811-1812). The assistance clubs guaranteed their members financial support in case of illness, accidents or death, through revenues from contributions and fees. They organised an important section of the male workers of their sector. But the bourses also fulfilled different, more complex functions. First, fragmentary evidence indicates that the clubs of both journeymen and factoryworkers were an element in the strategy of skilled workers to strengthen their grip on a segment of the labour market. Through membership of these associations, they tried to assure themselves a steady job. These organisations seem to have constructed a collective identity among their members. They stressed their status and professional honour, and differentiated themselves from strangers or unskilled labourers. Second, the factory bourses of calico-printers, *katoeninvulders* and spinners also functioned as illegal strike committees and strikefunds. The combative functions could not be indentified for the organisations of journeymen. Therefore, especially the associations of the factory-workers were distrusted by the local authorities. In short the 'hidden dimensions'

of the societies for mutual aid need to be differentiated according to the sector.